

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Hana Bednářová

Hypertext jako lingvistický pojem

Hypertext as the Linguistics Concept

Praha 2015

vedoucí práce: prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

Na tomto místě bych ráda poděkovala paní profesorce Aleně Macurové za ochotu, s níž se ujala vedení této diplomové práce, za cenné připomínky, které přispěly ke zkvalitnění obsahu práce, za milý, vstřícný a trpělivý přístup.

Jmenovité poděkování všem, kdo mě na cestě k odevzdání této diplomové práce podporovali, by přesáhlo formát tohoto útvaru. Oni vědí.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

v Praze dne 14. 8. 2015

.....

Hana Bednářová

Abstrakt:

Diplomová práce si klade za cíl postihnout, jak je zejména v české lingvistice chápán pojem hypertext. Práce zohledňuje pojmy z oblasti realizace elektronického hypertextu a s hypertextualitou související pojmy z literárněvědné oblasti. Pozornost je věnována vztahu autora a čtenáře v případě produkce a recepce hypertextů. Ve výběru je popsána hypertextovost v současné kultuře.

Abstract:

The goal of this MA thesis is to capture how the term “hypertext” is comprehended especially in Czech linguistics. Close attention is paid to concepts from the area of the electronic hypertext realisation and to the related concepts from the field of literary studies. The relationship of the author and the reader in the case of production and reception of hypertexts is also taken into account. The topic of hypertextuality in contemporary culture is touched upon as well.

Klíčová slova:

HYPertext, KRITÉRIA HYPertextUALITY, HYPertext V ČESKÉ ODBORNÉ LITERATUŘE, HYPertextOVÁ LITERATURA

Key Words:

HYPertext, CRITERIA OF HYPertextUALITY, HYPertext IN CZECH ACADEMIC PUBLICATIONS, HYPertext FICTION

Obsah

Úvod.....	5
1. Hypertext a související pojmy	7
1.1 Jazykové uchopení pojmu hypertext.....	7
1.1.1 Předpona hyper-	7
1.1.2 Text jako tkanina	9
1.2 K historii automatického hypertextového zpracování informací.....	10
1.2.1 Memex	10
1.2.2 Xanadu	12
1.2.3 Internet	14
1.2.4 World Wide Web	14
1.3 Prvky a realizace elektronického hypertextu	16
1.3.1 Uzel (nod)	16
1.3.2 Lexie	18
1.3.3 Webová stránka.....	19
1.3.4 Odkaz, vazba, (hyper)link.....	20
1.3.5 Linearita, nelinearita a tabularita	21
1.3.6 Hypermédium	22
1.4 Související pojmy	23
2. Pojetí hypertextu v českém lingvistickém diskurzu	27
2.1 Druhá polovina 20. století.....	27
2.2 Od přelomu tisíciletí dodnes	29
2.2.1 První příspěvek k tématu	29
2.2.2 Opomíjený základní přehled.....	31
2.2.3 Novější domácí studie zabývající se hypertextem	34
2.3 Hypertext v jazykovědných publikacích.....	59
2.3.1 Pojetí hypertextu v zahraničních jazykových příručkách.....	59
2.4 Hypertext jako nejvyšší jazyková rovina?	61
3. Hypertextovost v současné kultuře	63
3.1 Hypertextovost v české krásné literatuře	63
3.1.1 Gamebooks	65
3.2 Interaktivní film	66
Závěr	67
Seznam použité literatury.....	69

Úvod

Cílem práce je zjistit, jakým způsobem a v jaké míře se čeští lingvisté zabývají problematikou hypertextu. Pokouším se postihnout zejména specifika vymezení pojmu *hypertext* v české lingvistice a srovnat je s pojetím pojmu v pracích zahraničních autorů, v nichž se pojem etabloval.

Obsah práce člením do tří hlavních částí. Po etymologickém rozboru prefixu *hyper-* v lexému hypertext se v první části pokouším podat přehled souvisejících pojmů, a to jednak těch techničtějšího rázu souvisejících s manifestací hypertextu na Internetu,¹ jednak pojmů z literárněvědné oblasti, jejichž styčné plochy s problematikou hypertextu považuji za natolik významné, aby ospravedlnily zájem, který jim v této práci věnuji. Zejména mne ale k jejich zařazení do této kapitoly motivuje skutečnost, že s těmito pojmy pracují autoři studií zabývajících se hypertextem. V podkapitole věnované elektronickému hypertextu se zabývám historií jeho vzniku od prvotního konceptu zařízení fungujícího na principu hypertextu až po změny v práci s informacemi, které rozšíření elektronického hypertextu přineslo.

Okrajově se zamyslím nad možnostmi chápání hypertextu jako nejvyšší jazykové roviny. Tuto ideu podporuje zájem o vyšší jazykové roviny po komunikačně-pragmatickém obratu, v její neprospěch ale hovoří přílišná obecnost a neustálené pojetí textu jako případné vůči hypertextu hierarchicky nižší jazykové roviny.

V druhé, hlavní části práce se zabývám dosavadními pokusy o definici pojmu v českém lingvistickém diskurzu; všímám si zejména nejčastěji uváděných a obhajovaných kritérií hypertextuality. Výběr prací, jimiž se zabývám, je veden tak, aby poskytl co možná úplný přehled o postavení pojmu hypertext v českém lingvistickém diskurzu zejména od počátku 21. století. Pro srovnání s českou definicí v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002) uvádím definice v zahraničních publikacích podobného typu.

Ve třetí kapitole se snažím postihnout hypertextovost v současné kultuře, a to nejen v literatuře. Zabývám se uplatněním principu narušení linearitu jednak v době

¹ Problematice velkého počátečního písmena ve slově Internet se věnuji ve vymezení tohoto pojmu v kapitole *K historii automatického hypertextového zpracování informací* (viz zde s. 14).

před rozšířením elektronické komunikace, jednak v digitální éře s využitím možností, které elektronické zpracování textů přináší.

S termínem *text* zde pracuji v jeho obecném významu jako komplexní jednotky sdělování (bez dalších specifikací).² Na místech, kde poukazuji na konkrétní vlastnost textu, upřesňuji charakteristiku pojmu pro potřeby daného výkladu.

Kurzívu spolu s uvozovkami používám k vyznačení citací; samotnou kurzívou uvádím názvy kapitol této práce, názvy děl a publikací a dále pojmy a termíny v jejich prvním výskytu v jednotlivých kapitolách a podkapitolách.

² Jako jednu z možných definic textu uvádí Štícha v *Akademické gramatice spisovné češtiny* následující: „*Text je spojitý jazykový útvar, který se uplatňuje v komunikaci jako komplexní jednotka sdělování.*“ (2013, s. 887). O pojmu a termínu text podrobně Bednářová (2011).

1. Hypertext a související pojmy

Před samotným představováním autorských pojetí hypertextu považuji za užitečné nejprve vymezit pojmy, které s touto oblastí souvisejí. Výklad některých pojmů obnáší i drobnější historické exkurzy; protože se ale s těmito pojmy pracuje ve zde reflektovaných studiích (viz kapitola *Pojetí hypertextu v českém lingvistickém diskurzu*, s. 27n), ráda bych naznačila, na základě jakých koncepcí k nim sama přistupuji, případně do jakých vztahů s hypertextem konkrétní pojmy vstupují.

Pokud se zde uvedeným pojmům věnují autoři dále zohledňovaných prací podrobněji, uvádím jejich pojetí přímo v rámci popisu pojmů v této kapitole.

1.1 Jazykové uchopení pojmu hypertext

Termín *hypertext* je kompozitem řecké předpony *hyper-* a latinského slova *text*;³ z této skutečnosti však nelze vyvozovat jeho úplný pojmový obsah, jak upozorňuje např. Höflerová (2013, s. 184). Řečeno s Aristotelem a gestaltisty, celek není jen sumou částí.

1.1.1 Předpona hyper-

Příruční slovník jazyka českého vykládá prefix *hyper-* jako předponu, která „značí nadbytek toho, co vyjadřuje druhá část složeniny“ (Hujer – Smetánka – Weingart, Havránek – Šmilauer – Získal, 1935–1937, s. 1021). *Slovník spisovného jazyka českého* vysvětluje předponu *hyper-* analogicky jako „první část složených slov spojující část druhou s významem velký, nadbytečný, nadsazený, přepjatý, a to jako s její vlastností“ (Havránek – Bělič – Helcl – Jedlička, 1989, s. 121).

Novější *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* uvádí pro předponu *hyper-* odpovídající české předpony *nad-* a *pře-* a dále výraz *nadmíru* (Filipec – Daneš – Machač – Mejstřík, 1994, s. 105). Zde zmíněná ekvivalence s latinskou předponou *super-* je problematická: prefix *hyper-* sice nese obdobný (tedy stupňovací) význam, ale v případě použití např. u fyzikálních termínů *supersonická rychlost* (rychlost

³ O pojmu a termínu *text* podrobně Bednářová (2011).

s Machovým číslem vyšším než 1,2) a *hypersonická rychlost* (rychlost s Machovým číslem vyšším než 5) se význam těchto prefixů dostává do hierarchického vztahu, kdy kompozitum s prefixem super- stojí v rámci posloupnosti termínů označujících stupeň rychlosti níže než kompozitum s prefixem hyper-⁴. Tím vyčerpávám nejrozsáhlejší české výkladové slovníky.

Nový akademický slovník cizích slov A–Ž rovněž význam předpony hyper- vykládá jako nad-, pře-, přes-, nadmíru, velký, nadbytečný, přepjatý, nadsazený, super- (Kraus, 2005, s. 320).

Další významy předpony nacházím v zahraničních slovnících, kde je jako další možný význam lexému prefigovaného pomocí předpony hyper- uváděn útvar o více než třech prostorových dimenzích (např. *hyperprostor*,⁵ *hyperkrychle*⁶). Skutečnost, že české slovníky tento význam nezmiňují,⁷ lze přikládat jednak oborové specifičnosti těchto termínů, jednak možnému nevykročení z třírozměrného prostoru v rámci eukleidovské geometrie, v němž je vnímáno stupňování velikosti. V případech hyperprostoru a hyperkrychle jde totiž o přidání dalšího rozměru k člověkem běžně

⁴ Dalším příkladem nesynonymního užití prefixů super- a hyper- může být případ kompozit *supermarket* a *hypermarket* (srov. dále *megamarket*), kdy je rozdíl dán rozlohou prodejní plochy (více např. Xi, 2014, on-line). Pro synonymitu prefixů hyper- a super- mluví naopak chemické názvosloví, v němž byl termín *hyperoxid* nahrazen termínem *superoxid*. Termín hyperoxid je považován za zastaralý a *Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český* již podobu hyperoxid neuvádí (2015, on-line). Více k problematice ustavování názvosloví v případě superoxidu např. Cotton (2009, s. 127).

⁵ Kromě matematické definice hyperprostoru jako prostoru o čtyřech a více dimenzích je druhý význam lexému (užívaný především ve vědeckofantastické literatuře) v anglických slovnících vymezen jakožto jakýkoli teoretický nebo fiktivní prostor, dimenze, lokace apod. umožňující obcházení známých fyzikálních zákonů (např. cestování nadsvětelnou rychlostí nebo cestování v čase). Výběr slovníkových definic lze najít na webu yourdictionary.com (1996–2015, on-line).

⁶ Slovníkové definice hyperkrychle (hypercube) jakožto geometrického objektu a jakožto termínu užívaného v počítačových disciplínách jsou shromážděny na webu yourdictionary.com (2015, on-line).

⁷ Nevytýkám těmto slovníkům nějaké opominutí, pro účel, jež mají plnit, považuji zvolené stručné definice za postačující (viz proslulý lexikologický příklad pojetí definice pavouka pro různé typy slovníků ve studii *K problému slovníkové definice*, Němec, 1982, s. 113–117).

vnímané výšce, délce a hloubce, nikoli o charakteristiku rozměrů v této třírozměrné realitě.

1.1.2 Text jako tkanina

Latinské sloveso *texere*, v němž má termín text svůj původ, za svými hlavními významy (tkát, plést, stavět) skrývá ještě další, na první pohled méně nápadné souvislosti. Jak poukazuje Vandendorpe: „*In terms of thematic and symbolic content, text are often far from linear.*“ (2009, s. 23) Cokoli utkaného, pleteného či postaveného / sroubeného předpokládá spojení jednotlivých stavebních prvků celku. Tyto prvky spolu navzájem souvisejí, žádný není zcela izolovaný (i seberoztřepenější cíp kapesníku drží s jeho zbytkem pomocí alespoň jednoho vlákna; opodál ležící cihla již není součástí domu). Ke kterémukoli vláknu či cihle, které jsou součástí celku, se lze dostat více či méně komplikovanou cestou přes jiná vlákna či cihly.⁸

Atribut sítě je tedy v pojmu text obsažen již od chvíle, kdy byl jako text pojmenován.⁹ Samotná etymologie termínu tak předjímá kvality (hyper)textu, jež se lingvisté snaží popsat od doby komunikačně pragmatického obratu. Se „síťovostí“ (hyper)textu pracují lingvisté mimo jiné na úrovni vymezení prvků linearit a nelinearity, resp. tabularity (viz zde kapitola *Linearita, nelinearita a tabularita*, s. 21n).

⁸ Barabási v publikaci *V pavučině síti* poukazuje na skutečnost, že v případě jakéhokoli společenství stačí jen jedna vazba na jeden uzel, aby byly všechny uzly spojeny a došlo ke vzniku gigantického shluku (Barabási, 2005, s. 16–30). (O uzlech a vazbách viz zde s. 16n a 20.) Teorie sítí je aplikovatelná na velmi širokou škálu jevů včetně lidské komunikace.

⁹ Srov. významy uvedené v Pražákově *Latinsko-českém slovníku* Pražáka, Novotného a Sedláčka pro verbum *texō*: „*1a obecně plésti, splétati, vplétati, víti, zejm. tkáti (o šatě, básnický a obrazně), 1b původně tesati, stavěti, roubiti, 2 přeneseně o slohu skládati.*“ (1955, s. 556) Dále: „*Textum jako 1 tkanina, (tkané) roucho, (tkaná) pokrývka, 2 stavba, sroubení.*“ (tamtéž)

1.2 K historii automatického hypertextového zpracování informací

Sklenák rozlišuje dvě historické generace hypertextových systémů. První generace pracovala pouze s texty, druhá (nastupující v 80. letech 20. století) přidala podporu grafiky a animací (Sklenák, 1996b, s. 118). Do první generace spadá návrh přístroje *Memex* a systém *Xanadu* – tyto dva koncepty zmiňují i autoři studií o hypertextu, jimž se věnuji v kapitole *Pojetí hypertextu v českém lingvistickém diskurzu* (viz zde s. 27n), proto se popisem Memexu a Xanadu zabývám podrobněji. Další hypertextové systémy, které zmiňuje Sklenák (1996b, s. 118–120), do tohoto přehledu nezahrnuji (jedná se o speciální problematiku rozvoje informačních technologií), bližší pozornost věnuji až *Internetu* a systému *World Wide Web*, který je dnes nejrozšířenější elektronickou platformou využívající princip elektronického hypertextu.

1.2.1 Memex

Memex představuje prvotní koncept zařízení fungujícího na principu hypertextu. Studie amerického vědce Vannevara Bushe *As we may think* (1945, on-line), v níž byla idea tohoto zařízení představena, bývá považována za jeden ze základních kamenů informační vědy (Bajger, 1998, on-line).¹⁰

Bush se zabýval koncepcí efektivní vědecké práce a hledal nové informační technologie, které by zjednodušily orientaci v rostoucí záplavě dat. Strojové výpočty byly v době jeho úvah realizovány prostřednictvím analogových počítačů, které, ač sofistikované, ještě neumožňovaly pohodlnou práci s daty v podobě, jak ji známe a využíváme dnes (Kapoun, 2010, on-line).

Hlavní nedostatek tehdejší vědecké komunikace spatřoval Bush v tom, že všechny (stále se rozšiřující a specializovanější) lidské poznatky jsou řazeny abecedně nebo číselně, tedy uměle: lidské myšlení je ale založeno na myšlenkových asociacích.¹¹

¹⁰ Bush uvádí název přístroje ve svém příspěvku výhradně s malým počátečním písmenem. Autoři, z jejichž prací vycházím (Bajger, 1998, on-line; Kapoun, 2010, on-line), píší Memex s velkým počátečním písmenem – tohoto úzu se držím i v této práci.

¹¹ Protože Bushovy myšlenky se hojně objevují ve studiích českých autorů, s nimiž dále pracuji (např. Mareš – Marešová, 2004; Marešová, 2005 a pozdější; Höflerová, 2009), dovolím si

S vědomím, že lidská paměť není trvalá,¹² navrhl Bush hypotetický přístroj, který by pracoval na podobném principu jako lidský mozek a který by umožňoval zobrazit texty, obrázky a další záznamy shromážděné v depozitáři na základě odkazů a další odkazy rovněž vytvářet. Bush nepředpokládal, že se někdy podaří procesy probíhající v lidském mozku plně uměle okopírovat, ale věřil, že proces vyhledávání založený na asociacích může být zautomatizován a že by takové zautomatizování umožnilo trvalé uchovávání a jednoznačné vyhledávání informací.¹³

Na návrhu přístroje nazvaného Memex¹⁴ (Memory Extender), který se měl stát rozšířením a privátním doplňkem lidské paměti,¹⁵ dokázal Bush jako první

v následujících poznámkách několik rozsáhlejších citací: *„Our ineptitude in getting at the record is largely caused by the artificiality of systems of indexing. When data of any sort are placed in storage, they are filed alphabetically or numerically, and information is found (when it is) by tracing it down from subclass to subclass. [...] Having found one item, moreover, one has to emerge from the system and re-enter on a new path. The human mind does not work that way. It operates by association.“* (Bush, 1945, on-line)

¹² *„Science has provided the swiftest communication between individuals; it has provided a record of ideas and has enabled man to manipulate and to make extracts from that record so that knowledge evolves and endures throughout the life of a race rather than that of an individual.“* (Bush, 1945, on-line)

¹³ *„The repetitive processes of thought are not confined however, to matters of arithmetic and statistics. In fact, every time one combines and records facts in accordance with established logical processes, the creative aspect of thinking is concerned only with the selection of the data and the process to be employed and the manipulation thereafter is repetitive in nature and hence a fit matter to be relegated to the machine. [...] The needs of business and the extensive market obviously waiting, assured the advent of mass-produced arithmetical machines just as soon as production methods were sufficiently advanced.“* (Bush, 1945, on-line)

¹⁴ Přístroj, zabudovaný do desky stolu, měl sestávat z elektromechanických ovladačů a mikrofilmových kamer a čteček (Bush, 1945, on-line). Přístroj nebyl realizován, nicméně na Bushem navržených principech pracuje mnoho moderních zařízení: *„While never built, the Memex has proven to be exceptionally influential. The Memex has been cited by many inventors as their inspiration for ubiquitous computer technology such as the mouse, touch-screens, graphical user interfaces, information retrieval techniques, and hypertext, to name just a few.“* (Lavenda, 2012, on-line)

charakterizovat a popsat hypertextovou technologii. Kromě asociativní indexace spatřoval budoucnost Memexu v přímém spojování prvků z jednoho rovnou na druhý,¹⁶ čímž vlastně podal návrh dnešních elektronických hypertextových odkazů (viz zde s. 20).

Fyzická podoba souboru informací, který bude obsahem a rozsahem obrovský, ale přesto dobře dostupný vlastní aktivitou uživatele, závisí přirozeně na technických možnostech dané doby.¹⁷ Využití analogové techniky poloviny 50. let 20. století (první elektronkové počítače byly v době vydání Bushova textu teprve vyvíjeny) na místech, kde si dnes práci bez digitálních přístrojů raději ani nepředstavujeme, působí na současné uživatele moderních technologií poněkud parostrojně. Možnosti přenosu a uchování informací, které přinesla digitální revoluce, nabízejí mnohem jemnější, nenápadnější a fakultativnější způsoby provázání informací než poznámkové aparáty, indexy apod. v psaných a tištěných textech nezaznamenaných elektronicky.

1.2.2 Xanadu

Na Bushovu teorii přímo navázal Douglas Engelbart, americký vynálezce a průkopník počítačových a internetových technologií, jenž počátkem šedesátých let vytvořil první hypertextový systém fungující v síťovém prostředí (Kapoun, 2010, on-line).¹⁸ O pár let

¹⁵ „A memex is a device in which an individual stores all his books, records, and communications, and which is mechanized so that it may be consulted with exceeding speed and flexibility. It is an enlarged intimate supplement to his memory.“ (Bush, 1945, on-line)

¹⁶ „All this is conventional, except for the projection forward of present-day mechanisms and gadgetry. It affords an immediate step, however, to associative indexing, the basic idea of which is a provision whereby any item may be caused at will to select immediately and automatically another. This is the essential feature of the memex. The process of tying two items together is the important thing.“ (Bush, 1945, on-line)

¹⁷ Nutno zmínit, že snaha o shromáždění veškerého v knihách zaznamenaného lidského vědění na jednom místě je stará jako do knih zaznamenávající lidstvo samo. Smutný příběh alexandrijské knihovny, o jejíž zbudování se pokoušel egyptský vladař Ptolemaios I., připomíná Lunenfeld (2000, s. 55).

¹⁸ Na přelomovost tohoto kroku poukazuje např. Mezihorák: „Pravá digitální revoluce (evoluce) v kultuře začala počátkem šedesátých let, když Douglas Engelbart v Statford research institutu přivedl na svět první hypertextový systém.“ (1998, s. 4)

později se k této představě vrátil americký sociolog, filozof a novátor informačních technologií Theodor Holm Nelson, který Bushovu představu zobecnil a zasadil do globálního rámce univerzální celosvětové knihovny a informačního indexu, jemuž dal jméno Xanadu (tamtéž).¹⁹ Klíčovým pojmem systému Xanadu je „transclusion“ (vzájemné zahrnování) či „hyper-sharing“,²⁰ které umožňují výskyt dokumentů a jejich částí na různých místech bez nutnosti jejich kopírování z původního umístění (Horáková, 2003, on-line).

Nelson je rovněž autorem myšlenky tzv. *docuversa*, „vesmíru dokumentů“, v němž jsou jednoznačně identifikovatelné dokumenty navzájem propojeny (Grønbaek – Trigg, 1999, s. 95–96). Tuto vizi měl systém Xanadu naplnit; dnes se jí nejvíce blíží World Wide Web (viz zde s. 14).

Engelbart spojil myšlenku Memexu s možnostmi počítačové sítě, Nelson vybudoval koncepční základy hypertextu (Nelson je rovněž autorem tohoto termínu).²¹

¹⁹ Více o projektu Wolf (1995); samotný projekt je popsán v Nelsonově publikaci *Computer Lib / Dream Machines* (1974). K projektu stručně Mezihorák: „*Tento program je za první hypertextovým nástrojem [...], ale hypertext je zde především součástí systému pro spravování a výměnu dat. Xanadu není pouhý hypertext, je o tom, čím vším by hypertext, respektive systém na jeho principech založený, mohl být.*“ (1998, s. 4) Sám Nelson ke své ideji říká: „*The Xanadu model (still a new idea to most people), for doing parallel hypertext with non-breaking two-way links, version management, controversy management, annotation and copyright management. [I]n one clean and simple structure. Most people still don't get it.*“ (2003, on-line)

²⁰ Vymýšlení nových slov, které chápe jako cestu pro sdělování nových myšlenek, glosuje Nelson následovně: „*These [vymýšlení nových slov, která by byla dostatečně výstižná] were some of my concerns when I coined the term ‚hypertext‘ in the sixties. I think I chose that one right. The word ‚transclusion[‘,] which I have been using since 1987 or earlier, pleases me less; so in this book I am using the term ‚hyper-sharing‘ instead. Its connotations seem better, and it allows me to clarify some of the ideas further.*“ (Nelson, 1997)

²¹ Viz definici hypertextu, jak ji Nelson podává v prvním vydání *Computer Lib / Dream Machines*: „*‚Hypertext‘ means forms of writing which branch or perform on request; they are best presented on computer display screens. In ordinary writing the author may break sequence for footnotes or insets, but the use of print on paper makes some basic sequence essential. The computer display screen, however, permits footnotes on footnotes on footnotes, and pathways of any structure the author wants to create. Discrete, or chunk style, hypertexts consist of separate pieces of text connected by links.*“ (Nelson, 1974, s. 19)

I když se tyto pokusy nedočkaly širšího uplatnění, představovaly inspirující technologii. Koncepce World Wide Webu britského fyzika Timothy Berners-Leeho, kterou představil v roce 1989 a pro niž se mimo jiné inspiroval projektem Xanadu, se nakonec ukázala jako nejživotnější.

1.2.3 Internet

Internetem psaným s velkým počátečním písmenem se v této práci rozumí *Celosvětová informační a komunikační síť*; internet s malým počátečním písmenem zde značí propojenou počítačovou síť.²² Část (českých) autorů ovšem užívá proprium Internet v apelativizované podobě s malým počátečním písmenem bez poukazu na tuto skutečnost (viz např. Höflerová – Hrazdilová, 2003; Höflerová, 2009; Chvojková, 2008).²³

Celosvětová informační a komunikační síť (též „síť sítí“) umožňuje vzájemnou komunikaci (datovou výměnu) k Internetu připojených (tedy navzájem propojených) počítačů.²⁴

1.2.4 World Wide Web

World Wide Web (zjednodušeně web,²⁵ www, WWW, W3) umožňuje přístup k informacím umístěným na Internetu a propojeným zde pomocí hypertextových

²² Více např. Peterka (2011).

²³ Ve prospěch generického užití malého počátečního písmene mluví i *Internetová příručka Ústavu pro jazyk český*: „[D]oporučujeme podobu internet (s malým písmenem), varianta Internet (s velkým písmenem) se v současnosti již neužívá.“ (2015, on-line) V případě odborného diskurzu, kdy tento pro běžného uživatele nevýznamný rozdíl vystupuje do popředí, doporučuji rozlišení různých významů pomocí velkých počátečních písmen dodržovat, a to i v případě, že jmenovaní autoři zpravidla operují pouze s prvním významem pojmu. K problematice psaní velkého, či malého počátečního písmena ve slově Internet / internet byla publikována řada víceméně popularizačních studií, např. Peterka (1998, on-line), Zeman (2004, on-line).

²⁴ Technickým otázkám vzájemné komunikace počítačů se v této práci nevěnuji.

²⁵ Síť je (jakákoliv) skupina uzlů propojená pomocí odkazů. Většinou vyplývá z kontextu, zda má autor na mysli největší internetovou síť (tedy World Wide Web), což je nejčastější případ

odkazů (viz zde s. 16) a v současnosti je nejrozšířenějším systémem s touto funkcí. Nejedná se o synonymum Internetu, ale o informační službu, kterou Internet nabízí. Koncepti World Wide Webu představil v roce 1989 britský fyzik Timothy Berners-Lee, který se inspiroval prací Douglase Engelbarta a Theodora Holma Nelsona (viz zde výše Memex, s. 10, a Xanadu, s. 12).²⁶

Zajímavostí je úplně první webová stránka,²⁷ kterou založil právě Berners-Lee, v té době zaměstnaný jako výpočetní technik v ženevském CERNu. Ve výrazně prolinkovaném textu (o linku viz zde s. 20) si uživatel může přečíst přímo Berners-Leeho definici World Wide Webu: „*The WorldWideWeb (W3) is a wide-area hypermedia information retrieval initiative aiming to give universal access to a large universe of documents.*“ (1991, on-line) Od svého spuštění v roce 1991 se World Wide Web stal jednou z vůbec největších sítí vytvořených člověkem (Barabási, 2005, s. 36) a roztváří se stále vyšším tempem. Jako každá komplexní síť, ať už přírodního původu, nebo vytvořená člověkem, i World Wide Web vznikl z jediného uzlu postupným připojováním dalších (tamtéž).

užití (Sklenák, 1996b, s. 118), nebo jinou, nutně menší specifickou síť. Jak podotýká Sklenák, „[n]ěkdy se pro označení definované hypertextové sítě též užívá pojem hyperdokument“ (Sklenák, 1996a, s. 87) To souvisí s alternativním označením uzlu jako dokumentu v některých systémech (Sklenák, 1996b, s. 118).

²⁶ Podrobněji Kapoun (2010, on-line).

²⁷ Stránka, založená 6. srpna 1991, je přístupná pod odkazem <http://info.cern.ch/hypertext/WWW/TheProject.html>.

1.3 Prvky a realizace elektronického hypertextu

1.3.1 Uzel (nod)

V definici Berners-Leeho jde o jednotku informace, která je pro uživatelské potřeby označována také jako *dokument* (1991, on-line);²⁸ dokument je podle Sklenáka také užíván pro „*označení kolekce tematicky podobně zaměřených uzlů*“ (1996b, s. 118). Sklenák uvádí, že „[u]zel obvykle reprezentuje jeden pojem, myšlenku nebo jinou, relativně ucelenou část informace“ bez ohledu na podobu, jakou má ve své digitalizované formě (1996a, s. 87).²⁹

Nekula (2002, s. 172) uzel chápe jako základní informační jednotku hypertextu. V jeho pojetí obsahuje uzel psané texty, tabulky, fotografie, videosekvence aj., přičemž

²⁸ Autor zmiňuje, že termín je rovněž znám „*as a frame (KMS), card (Hypercard, Notecards)*“ (Berners-Lee, 1991, on-line). Tyto alternativní termíny, které označovaly technologie využívané z důvodu omezené kapacity dat (karta značila uzel s limitovanou velikostí), se používají jen v systémech, kde „*je velikost uzlu omezena definovanou velikostí stránky*“ (Sklenák, 1996b, s. 118), srov.: „*HyperCard je autorský hypermediální systém pro počítače Macintosh. [...] Karta se zobrazuje v okně pevné velikosti.*“ (Sklenák, 1996b, s. 120)

²⁹ Jako uzel by se dal chápat „*balíček s určitým náhledem*“, jak jej popisuje Nelson: „*Information does not come from a faucet, it comes in packages, and these packages are based on the ideas of the people who created them – whether the package is a radio program or a magazine article or an adventure movie. You do not ‚get information‘ in some commodity sense, the way you get ‚a glass of water‘ or ‚a box of cornflakes[‘.] You try to get specific [kurzíva specific Nelson] information, information of a certain kind, information about a certain subject, information answering a certain question; but most often you try to get information that will orient, clarify, explain – usually based on some specific point of view that you expect. And information only comes in packages with points of view. (If you don’t think so, it means you don’t see the point of view.) There is no way not [kurzíva not Nelson] to have a point of view.*“ (Nelson, 1997) Výběrovost obsahu uzlů (pokud tak chápu Nelsonem popisované „*balíčky*“) souvisí s rolí autora a čtenáře (viz zde kapitola *Související pojmy z literárněvědné oblasti*, s. 23n). Dále se Nelson věnuje charakteristice dokumentů, které jsou podle něj podmnožinou „*balíčků*“: „*Documents are media objects with points of view. (I am broadening the use of the term ‚document‘ to refer to movies, symphonies, restaurants menus, diaries, photographs, magazines; any media package that someone creates, which therefore has a point of view.) A document often presents a point of view on some perplex.*“ (Nelson, 1997)

uzly jsou mezi sebou propojeny a hierarchicky uspořádány a uzly na jedné úrovni mají zpravidla obdobné obsahové zaměření, formální podobu nebo důležitost. Selektivní aktivací uživatel uvádí v činnost různé uzly a pomocí spojů (linků, viz zde s. 20) přechází do jiných hypertextů v rámci sítě (Nekula, 2002, s. 172).

Podrobnější pohled na uzel přináší Marešová, podle níž jsou nody „*informační jednotky, které se mohou lišit velikostí a obsahem, ale musejí být uzavřené, srozumitelné samy o sobě. Každý nod by měl představovat vnitřně koherentní bod v textu. K základním typům nodů patří introdukce, příklad, obsah, závěr ad. Podle lokalizace v textu rozlišujeme dva typy nodů: nod interní (autorský), v němž link vede k jiným nodům uvnitř daného autorského textu, a nod externí, u kterého link vede k jiným autorům kdekoli v internetové síti. Tento typ je v podstatě analogický k poznámkám pod čarou v tištěném textu.*“ (2006, s. 43)

Základní typy, o nichž píše autorka, považuji za aplikovatelné pouze na jí zmiňované interní nody, kde nejsou ničím jiným než právě introdukcí, příkladem, obsahem či závěrem. Pokud bychom považovali externí nod za analogii poznámky pod čarou, opomněli bychom základní (a Marešovou často připomínanou) skutečnost, že uživatel může v rámci hypertextově propojených uzlů plynule přecházet z jednoho na druhý. To běžná poznámka pod čarou, která v tištěném lineárním textu nebývá součástí dalšího textu a obvykle sama neobsahuje další explicitní odkazy, neumožňuje. Navíc i v hypertextovém prostředí Internetu či elektronicky zpracovaného textu je možné takovou (dále „neprolinkovanou“) poznámku přidat (v různých formách). Jedna věc je tedy komunikační funkce poznámky (rozšíření či upřesnění informací v základním textu), druhá pak forma její realizace (odkaz na jinou stránku webu).

Podle Höflerové je uzel „*text, který je v ideálním případě pozorovatelný na ploše jedné obrazovky. Rozsah uzlu se pohybuje v rozmezí 300 až 1000 slov – měl by být zapamatovatelný krátkodobou pamětí*“ (2013, s. 186). Dovoluji si namítnout, že „plocha jedné obrazovky“ není unifikovanou měrnou jednotkou a množství zobrazeného textu na ploše monitoru (předpokládám-li, že autorka nebere v potaz možnosti jiných zobrazovacích zařízení), jehož úhlopříčka rovněž variuje podle

provedení, závisí na uživatelem nastavené velikosti zobrazení.³⁰ Individuálnost kapacity krátkodobé paměti je nasnadě.

Aby bylo technicky možné uzly navzájem propojovat a pracovat s nimi, musí být informace zapsány speciálním způsobem – pro tvorbu dokumentů umístovaných na World Wide Web se používá jazyk HTML (HyperText Markup Language). Zobrazování obsahů uzlů a navigaci mezi nimi umožňuje prohlížeč (browser).

1.3.2 Lexie

Termín *lexie* se poprvé objevuje v práci Rolanda Barthes *S/Z* (1970) a značí „jednotky četby“ jakožto „krátké soumezné fragmenty“ (Barthes, 1970, s. 22).³¹ S tímto termínem

³⁰ Na vliv zobrazovacích zařízení na organizaci textu poukazuje Crystal: „[...] *electronic communication has been influenced by the size and shape of screen, and the organization of the available visual space into functional areas.*“ (Crystal, 2003, s. 430)

³¹ Srov. český překlad Josefa Fulky: „*Vůdčí signifikant bude rozsekán na posloupnost krátkých soumezných fragmentů, které zde označíme jako lexie [kurzíva lexie Barthes], neboť běží o jednotky četby. Je třeba říci, že toto rozdělení bude nanejvýš arbitrární; nebude implikovat žádnou metodologickou odpovědnost, protože se bude vztahovat na signifikant, zatímco navrhovaná analýza se váže výhradně na signifikát. Lexie bude někdy zahrnovat několik málo slov, někdy zase několik vět, podle toho, co nám bude vyhovovat: postačí, když bude nejlepším možným prostorem, v němž bude možno sledovat významy; její rozsah, určený empiricky, od oka, bude záviset na hustotě konotací, která je v tom kterém momentu textu proměnlivá: jednoduše chceme, aby v každé lexii bylo možno vyčíselit maximálně tři nebo čtyři významy. [...]* Lexie není než obal jistého sémantického objemu [...].“ (Barthes, 2007, s. 26–27; cit. dle překladu Fulky)

Příslušná pasáž v originále: „*Le signifiant tuteur sera découpé en une suite de courts fragments contigus, qu'on appellera ici des lexies [kurzíva lexies Barthes], puisque ce sont des unités de lecture. Ce découpage, il faut le dire, sera on ne peut plus arbitraire ; il n'impliquera aucune responsabilité méthodologique, puisqu'il portera sur le signifiant, alors que l'analyse proposée porte uniquement sur le signifié. La lexie comprendra tantôt peu de mots, tantôt quelques phrases ; ce sera affaire de commodité : il suffira qu'elle soit le meilleur espace possible où l'on puisse observer les sens : sa dimension, déterminée empiriquement, au juger, dépendra de la densité des connotations, qui est variable selon les moments du texte : on veut simplement qu'à chaque lexie il n'y ait au plus que trois ou quatre sens à énumérer. [...]* La lexie n'est que l'enveloppement d'un volume sémantique [...].“ (Barthes, 1970, s. 22)

pracuje Landow: „*Hypertext, as the term will be used in the following pages, denotes text composed of locks of text – what Barthes terms a *lexia* [kurzíva *lexia* Landow] – and the electronic links that joint them.*“ (Landow, 1993, s. 4)

Je třeba mít na paměti, že Barthes termín vytvořil pro potřeby literární analýzy a Landow jej převzal, aby poukázal na provázanost poststrukturalistických idejí a teorie hypertextu (Fagerjord, 2002, on-line). Landow termín užívá ve smyslu jednotky textu, zatímco pro Barthes je jednotkou četby; jedna lexie v Landowově pojetí může představovat více lexií v pojetí Barthesově (tamtéž). Vzhledem k těmto rozdílům tedy (přes nepochybné překryvy významů v obou těchto pojetích) upřednostňuji v oblasti hypertextové teorie termín uzel. Pokud čeští autoři pracují s termínem lexie, děje se tak při popisu Barthesova a Landowova přístupu (např. Horáková, 2003, on-line; Marešová, 2008).

1.3.3 Webová stránka

Obsahem stránek jsou texty, grafické soubory, zvuky a videa (viz zde *Hypermédium*, s. 22n) navzájem propojené pomocí odkazů (viz zde *Odkaz, vazba, (hyper)link*, s. 20). Stránky se prostřednictvím webových prohlížečů (např. Mozilla, Google) zobrazují na zobrazovacích jednotkách použitých elektronických zařízení (monitor stolního počítače, displej notebooku, mobilního telefonu, tabletu ad.). Webové stránky tvoří obsah World Wide Webu. Každá stránka (či zde uložený soubor) má svoji unikátní adresu (URL – Uniform Resource Locator),³² jejíž pomocí na ni lze odkazovat.

³² Zřejmě se nacházíme v jakémsi přechodném období metodologie výběru informačních zdrojů, které se vyznačuje uváděním URL adres v tištěných elektronicky nepublikovaných textech (výrazně srov. např. forma příspěvku Marešové, 2008). Těžko lze očekávat, že čtenář bude přepisovat uvedené URL adresy do internetového vyhledávače, jenže jak jinak jednoznačně identifikovat zdroj? Než budou do elektronické podoby převedeny existující texty, jejichž následné umístění na Internet (nebo do jiného prostředí umožňujícího vzájemné propojení tam umístěných dat) by bylo naplněním Nelsonovy vize docuversa (viz výše), nějakou dobu to potrvá (řečeno s optimistickou nadsázkou, že je něco takového vůbec možné, srov. možnost převodu tištěného textu do elektronické podoby metodou *OCR* – Optical Character Recognition, optické rozpoznávání znaků). Do té doby budeme jako čtenáři na papíře zaznamenaných textů nadále konfrontováni s odkazováním na informace umístěné v jiném, technologicky vyspělejším médiu (na Internetu) prostřednictvím URL adresy stránky, která tyto informace obsahuje.

1.3.4 Odkaz, vazba, (hyper)link

Odkaz v prostředí, které umožňuje elektronické zpracování informací (např. Internet, ale i textový editor), zprostředkovává provázanost³³ informačních jednotek hypertextu (uzlů, viz výše); přesuny mezi uzly propojenými pomocí odkazů se nazývají *navigace*. Posloupnost uzlů procházených uživatelem se nazývá *cesta* (path) (Sklenák, 1996b, s. 118). Odkaz je vizualizován jako tzv. *aktivní text* (nebo jiný prvek stránky), jehož aktivací se uživatel dostane na další stránku či konkrétní místo na výchozí stránce (*interní vazba*) či jiné stránce (*externí vazba*). Odkázat lze na cokoli, co lze jakýmkoli způsobem v tomto prostředí zapsat – zapsaná informace se stává přenositelnou informací. Odkazy na dokumenty nebo části dokumentů vložené do jiných dokumentů se nazývají *křížové odkazy*.³⁴

Klasifikaci linků nabízí Chvojková (2008, s.141), která je ze sémiotického pohledu rozděluje na *obligatorní* a *potenciální*; obligatorní jsou podle ní linky, jejichž aktivace je nutná k pokračování recepce elektronického hypertextu, potenciální linky pak vedou čtenáře k doplnění či rozšíření elektronického hypertextu, z něž tyto linky vedou. Chvojková upozorňuje i na jiná kritéria možného třídění linků, např. na základě jejich funkce či povahy spojovaných uzlů (2008, s. 144).

³³ Sklenák poznamenává, že „[v]azby propojují příbuzné uzly nebo myšlenky“ (1996a, s. 87). Propojitelné myšlenky ale představují právě uzly (jak i Sklenák sám uvádí, viz výše). Autor dodává, že vazby díky své obousměrnosti, kterou většinou disponují, umožňují i návrat do již navštívených uzlů (tamtéž). Upozorňuje na rozlišení dvou základních druhů vazeb na „*referenční pro vyjádření křížových odkazů a organizační pro vyjádření základní struktury hypertextu (nejčastěji se používají hierarchické vazby)*“ (1996a, s. 87–88).

³⁴ Křížové odkazy využívám při odkazování na kapitoly a oddíly v této práci. Číslice v bibliografickém odkazu v podobě „viz zde s. [...]“ je zároveň elektronickým odkazem na konkrétní stránku (viz elektronická verze této práce ve formátu PDF). Tato dvojí manifestace ilustruje technologický rozdíl autorského nelineárního způsobu organizace textu v tištěném a elektronickém médiu.

1.3.5 Linearita, nelinearita a tabularita

Nelineární uspořádání informací uvádí jako vlastnost hypertextu většina autorů, z jejichž prací vycházím (viz zde kapitola *Pojetí hypertextu v českém lingvistickém diskurzu*, s. 27). Nelineární je už návrh asociativního způsobu práce s informacemi, jak jej podává Bush (viz výše). Nelinearita nemusí být vždy užívána jako jediný termín označující protiklad linearity: např. Marešová pracuje také s označením „paralelní čtení textu“ (2004, s. 262) a „nesequenční psaní“ (2005, s. 76); Horáková užívá označení „neposloupnost“ (2004, on-line).

Zdůrazňování nelineární povahy hypertextu je obvykle vedeno snahou o vymezení elektronického hypertextu vůči neelektronickému tištěnému a psanému textu,³⁵ které naznačuje Sklenák: „*Oproti lineárním dokumentům, které jsou statické a strukturované, jsou hypertextové dokumenty typicky nestrukturované a mohou být i dynamické.*“ (1996b, s. 116) Dynamičností je myšlena fakultativní proměnlivost struktury elektronického hypertextu (Chvojková, 2008, s. 139). Marešová k rozdílům lineární a nelineární struktury dodává: „*Hypertext se liší od klasického textu tím, že rozbíjí linearitu tradičně psaných a distribuovaných textů knižního typu.*“ (2006b, s. 206) Nelineárními prvky jsou však i odkazy či poznámky v tištěném či psaném neelektronickém textu;³⁶ rozdíly v (autorské či čtenářské) práci s nimi jsou dány technologicky (Chvojková, 2008, s. 136); naopak „[...] *ne každý text v elektronickém prostředí má hypertextovou strukturu a může tedy být považován za hypertext*“ (Chvojková, 2008, s. 138; srov. Vandendorpe, 2009, s. 27). Možnosti linearity tedy záleží na médiu, jak naznačuje už Barthes, jež Vandendorpe cituje: „*The classic text, therefore, is actually tabular (and not linear), but its tabularity is vectorized, it follows a logical-temporal order.*“ (Barthes, 1974, s. 30; cit. dle Vandendorpe, 2009, s. 26)

³⁵ Neelektronické psané / tištěné texty by mohly být pojmenovány souhrnným názvem „klasické texty“, který (rovněž v uvozovkách) užívá Chvojková (2008, s. 136) jako opozitum k hypertextu. Byla by však nutná důkladnější analýza takových textů, z níž by bylo patrné jasné vymezení pojmenovaného jevu. V této práci zůstávám u méně ekonomického pojmenování.

³⁶ „*The period from the eleventh to the thirteenth century saw the consolidation of many features that allowed readers to escape the original linearity of speech, such as the table of contents, the index, and the header.*“ (Vandendorpe, 2009, s. 30)

Jiný přístup k popisu struktury hypertextu navrhuje Vandendorpe, podle něž „[i]nstead of being organized according to a traditional linear, hierarchical structure, it [hypertext] is presented on the form of blocks of text that may be seen as topics offered for reflection – which makes it more like a collection of essays“ (2009, s. 2). Podle autora by specifickou strukturu (elektronického) hypertextu lépe vystihoval termín *tabularita*.³⁷

1.3.6 Hypermédium

Podle Landowa termín *hypermédium* „*simply extends the notion of the text in hypertext by including visual information, sound, animation, and other forms of data*“ (Landow, 1993, s. 4). Landow termíny *hypermédium* a *hypertext* používá *promiscue*.³⁸ I ve stručné definici Berners-Leeho³⁹ tihne termín *hypermédium* k zaměnitelnosti s termínem *hypertext*, přičemž jinými médii než textem jsou obrázky, zvuky a videa (1991, on-line). Podle Marešové se s termínem *hypermédium* můžeme setkat „vedle“ pojmu *hypertext* (2006a, s. 42).

³⁷ „[...] while a novel on paper is far from being automatically linear, a hypertext is not necessarily nonlinear. The pages or segments may be rigorously sequential, forcing the reader to read them in a fixed order, one even more fixed than that of the pages of a book, because it is always possible to open a book to any page one wishes while hypertext can be programmed to totally control the reader's path. This said, hypertext by nature lends itself ideally to a variety of reading paths and to multisequential navigation. In the light of what can be done with these media, it no longer seems possible to maintain the dichotomy between linear and nonlinear media, and more and more theorists now reject this distinction.“ (Vandendorpe, 2009, s. 27)

³⁸ „Since hypertext, which links a passage of verbal discourse to images, maps, diagrams, and sound as easily as to another verbal passage, expands the notion of text beyond the solely verbal, I do not distinguish between hypertext and hypermedia. Hypertext [kurzíva hypertext Landow] denotes an information medium that links verbal and nonverbal information. In the following pages, I shall use the terms hypermedia [kurzíva hypermedia Landow] and hypertext [kurzíva hypertext Landow] interchangeably.“ (Landow, 1993, s. 4)

³⁹ „HyperMedia is a term used for hypertext which is not constrained to be text: it can include graphics, video and sound, for example. [...] Hypertext and HyperMedia are concepts, not products.“ (Berners-Lee, 1991, on-line)

Sklenák uvádí, že pojmy hypertext a hypermédia, u něj chápaná jako „*spojení hypertextových principů organizace informací s jejími různými mediálními formami do jednoho celku*“ (1996a, s. 86), jsou často užívány synonymně. Ač toto pojetí nepokládá za „úplně čisté“, sám u jejich souznačnosti zůstává (tamtéž).

Věřím, že v dnešní době již není třeba hypertext a hypermédium odlišovat – dá se předpokládat, že elektronicky zpracova(tel)né informace dnes automaticky mohou mít charakter textu, obrázku, zvuku či videa nezávisle na použitém zobrazovacím zařízení (což v době Berners-Leeho nebylo samozřejmostí). Rozlišování hypertextu a hypermédia má smysl ve chvíli, kdy si autor přeje zdůraznit zaměření na komunikační aspekt hypertextu manifestovaného v písemné podobě (neelektronické psané / tištěné, či elektronicky zpracované).

1.4 Související pojmy

Budeme-li k hypertextu přistupovat jako k textové struktuře bez omezení na elektronický hypertext (viz jedno z možných pojetí popsanych u Chvojkové, 2008, s. 137), nelze se vyhnout pojmu *intertextualita*, tedy problematice mezitextových vztahů, s níž souvisí *pretext*.⁴⁰ Této oblasti se zejména v druhé polovině minulého století podrobně věnovalo mnoho odborníků,⁴¹ na následujících řádcích proto zmíním jen několik momentů, na jejichž vztah s hypertextem bych ráda poukázala.⁴²

⁴⁰ Souvisejících pojmů je samozřejmě mnohem více, pretext vybírám proto, že u něj spatřuji výrazné styčné plochy se sledovanou problematikou hypertextu. Na rozvoj popisu intertextových prostředků upozorňuje např. Hodrová: „*Intertextovost [...] se posléze [v průběhu 60. let 20. století] ukázala být rysem veškerých textů (každý text je intertextem), přičemž sám tento pojem vyjevil svou složitou strukturovanost a diferencovanost ve stále se upřesňujících typologiích intertextových vztahů (pro jednotlivé typy kontaktů a vztahů mezi texty jsou nalézány nejrůznější termíny — kromě intertextu tu figurují subtext, hypotext, hypertext, anatext, paratext, transtext, metatext, autotext aj.)*.“ (Hodrová, 2003, s. 539)

⁴¹ Jak uvádí např. Hoffmannová (1997, s. 34), intertextovými prostředky a intertextovostí jako vztahem se západoevropští a američtí teoretikové a analytici zabývají od 60. let minulého století. Vznik teorie intertextuality inspirovalo dílo ruského literárního vědce Michaila Michajloviče Bachtina a jeho koncepce dialogického (dvojhlasého) slova (Bachtin, 1971).

⁴² Na provázanost literární teorie a oblasti informačních technologií poukazuje Landow: „*[...] over the past several decades literary theory and computer hypertext, apparently unconnected areas of inquiry, have increasingly converged. Statements by theorists concerned with*

Intertextualitu v Bachtinově pojetí zakládá skutečnost, že každý text je prostoupen citacemi jiných textů: produktor textu se opírá o existující texty; interpretace „nového“ textu závisí na recipientových znalostech citovaných textů (Bachtin, 1971). Toto pojetí souzní s kognitivním konceptem souboru znalostí o světě (viz zde s. 45), setkává se tak literárněvědné pojetí s psycholingvistickým.

Jak podotýká Hoffmannová, intertextové procesy se odehrávají ve všech typech textů: „*Texty vědecké, žurnalistické, ale i naše běžné rozhovory rovněž reagují na texty existující a anticipují texty, které teprve vzniknou; všechny tyto texty spolu vedou bachtinovský ‚dialog‘, jsou články jediného řetězce, každý text je vlastně (více či méně zjevně, s různou mírou explicitnosti citací) utvořen z prvků jiných textů. Mezi texty dochází k nejruznějším transformacím, výpůjčkám, citování, aluzím, narážkám i k využívání strukturních modelů jiných textů.*“ (Hoffmannová, 1997, s. 35) K zapojení citátů (chápaných v širokém smyslu) do nového kontextu může autor užít množství prostředků, jejichž klasifikaci se podrobně věnují např. disciplíny literární vědy (tamtéž). V pohledu prizmatem hypertextu by se dalo říci, že související prvky (nechci-li užít jiného, specificky významově zatíženého termínu, viz uzel a lexie výše) jsou propojeny mentálními odkazy (z fyziologického pohledu by se jednalo o síť propojených neuronů).

Hoffmannová upozorňuje na nebezpečí, které přinášejí nároky kladené na interpreta intertextových (příp. interdiskurzivních) vztahů v textu, kdy i přes poskytnutí vodítek ke správné interpretaci autorova záměru může dojít k „*úplnému rozplynutí textu v intertextovém řetězci: interpret může tak dlouho hledat v textu citace, aluze, narážky, parafráze, až vznikne nekonečný řetězec asociací, který úplně pohltí a zpochybní*

literature, like those by theorists concerned with computing, show a remarkable convergence. Working often, but not always, in ignorance of each other, writers in these areas offer evidence that provides us a way into the contemporary episteme in the midst of major changes.

The many parallels between computer hypertext and critical theory have many points of interest, the most important of which, perhaps, lies in the fact that critical theory promises to theorize hypertext and hypertext promises to embody and thereby test aspects of theory, particularly those concerning textuality, narrative, and the roles or functions of reader and writer.“ (Landow, 1993, s. 2–3)

autonomii výchozího textu“ (Hoffmannová 1997, s. 37). Tuto skutečnost je třeba mít na paměti také v případě, kdy zvažujeme vztah role autora a čtenáře hypertextu.

Homoláč ve své publikaci *Intertextovost a utváření smyslu v textu* (1996) podává výběrový přehled různých pojetí mezitextových prostředků. Ukazuje se, že lze vymezit dva přístupy k této problematice: jednak užší přístup, v němž jsou reflektovány vztahy konkrétního textu k jiným konkrétním textům či jejich souborům, jednak přístup širší, kde je cílem doložit, že každý text je vždy vystaven z jiných textů, tedy že každý text je intertextem. Homoláč intertextovost jako jeden z typů mezitextových vztahů chápe jako výstavbový princip konkrétního textu. Tím se vyrovnává se skutečností, že z hlediska geneze textů jsou všechny texty intertexty, ale některé texty nadto jiné texty parodují, převypravují pro jinou předpokládanou skupinu čtenářů (např. děti) nebo na tyto jiné texty různým způsobem navazují (Homoláč, 1996, s. 40). Intertextovost je tedy podle Homoláče vztahem, přičemž zásadní je skutečnost, že vztah k jinému textu se podílí na konstituování smyslu textu (Homoláč, 1996, s. 108). Všechny tyto prvky intertextuality lze chápat jako specifický popis hypertextově provázaných (mentálních) uzlů.

Text (soubor textů), na nějž je odkazováno jiným textem, je označován (např. u Homoláče) jako pretext. Sémiotik Gérard Genette užívá pro text, který navazuje na pretexts (v Genettově pojmosloví *hypotexty*) právě termín hypertext: „*Hypertextuality refers to any relationship uniting a text B (which I shall call the hypertext) to an earlier text A (I shall, of course, call it the hypotext), upon which it is grafted in a manner that is not that of commentary.*“ (Genette, 1997, s. 5) Genettovo literárněvědné vymezení je zcela odlišné od technických (viz výše) a lingvistických (viz dále) charakteristik hypertextu, nicméně sleduje též obecný princip, a tím jsou vzájemné vztahy textů (ač pojmány z jiných úhlů pohledu).

Pretext lze podle Homoláče pojímat různě široce: „[M]ůže jím být *verbální text in concreto, resp. in abstracto (žánr, abstrahovaný text jednoho autora, atd.), ale také neverbální, příp. verbálně-neverbální text in concreto či in abstracto.*“ (1996, s. 108) Z takové definice vyplývá, že existují různé kategorie pretextů sdružující pretexts se společnými vlastnostmi (žánr, autor, způsob realizace v širším pojetí). Nabízí se pak přenesení této teorie do hypertextové lingvistiky (mohu-li s takovou oblastí počítat) a propojování uzlů na základě těchto společných vlastností.

Mezitextové navazování zahrnuje řadu mezitextových vztahů, jež je možné dále vnitřně členit. Homoláč volí rozlišení podle přítomnosti či nepřítomnosti prvku pretextu v textu navazujícím. Jako kritériem pro další klasifikaci stanovuje typ vztahu pretextu k významové výstavbě navazujícího textu (1996, s. 46). Pokud je pretext (jeho prvek) v navazujícím textu explicitně tematizován, hovoří Homoláč o *metatextovosti* (a dodává, že v literárních textech nejsou metatextové vztahy tak časté jako intertextové); jako intertextovost chápe případ, kdy se součástí významové výstavby navazujícího textu stává vztah k pretextu (jeho části, rovině nebo výstavbovému principu) (1996, s. 47). Tuto obecnou definici autor dále rozvádí popisem jednotlivých prostředků intertextovosti (aluze, citát apod.) a zaměřuje se na recepci těchto intertextových vztahů. Často naráží na skutečnost, že prvky pretextů se dostávají do obecného povědomí, kulturního kódu (srov. zde soubor znalostí o světě, s. 45), a pro pochopení smyslu navazujícího textu čtenář nemusí být vybaven plnou znalostí kontextu daného pretextu (1996, s. 49).⁴³

Analogicky k hypertextu můžeme mluvit o explicitních odkazech (v elektronickém hypertextu manifestovaných aktivním textem, v tištěné knize poznámkovým aparátem, úžeji prvky odkazování v rámci textu či komunikace obecně) a implicitních odkazech, resp. myšlenkových asociacích. Vyvolání těchto asociací může být autorovým záměrem, který se nemusí zdařit (čtenářův soubor znalostí o světě neodpovídá autorovu očekávání, např. nepochopení aluzí), nebo naopak čtenáři vytanou na mysli asociace, které autor nezamýšlel.

⁴³ K tomu dále Homoláč: „*O tom, jak tomu [porozumění] je v konkrétním textu, rozhoduje samozřejmě čtenář, limitován ovšem svým osobnostním ustrojením, čtenářskou zkušeností a v neposlední řadě také povahou navazujícího textu.*“ (1996, s. 49)

2. Pojetí hypertextu v českém lingvistickém diskurzu

2.1 Druhá polovina 20. století

Vyšším jazykovým jednotkám a rovinám věnovali čeští lingvisté pozornost od doby komunikačně-pragmatického obratu v 60. letech minulého století. V 80. letech Hausenblas (1984, s. 1–7) rozlišil *komunikát* a *komplex komunikátů* jako vyšší promluvový útvar.

Analogicky k Hausenblasově pojetí pracoval v 90. letech Hrbáček s termínem *promluva*. Jako další typ syntagmaticky organizovaného nadpromluvového útvaru rozlišil *sekvenci promluv*, která je sjednocena ve volnější komunikační útvar vztahem navazování promluv (1991, s. 286); vedle komunikačních útvarů vytvářených syntagmatickými vztahy mezipromluvovými existují také mezipromluvové vztahy paradigmatické – promluvy v nich Hrbáček nazývá *promluvovými soubory*, např. sbírka básní jednoho autora nebo kuchařka (1994, s. 84).

Jako nadpromluvový útvar propojený syntagmatickými vztahy vnímal Hrbáček celek, který se skládá z více („dílčích“) promluv a jehož strukturu tvoří mezipromluvové vztahy. Takové útvary Hrbáček nazývá *promluvovými komplexy* (1994, s. 84), přičemž v primárním promluvovém komplexu vzniká text z promluv a jejich vzájemných vztahů; v sekundárním promluvovém komplexu vznikají promluvy strukturací textu (tamtéž).⁴⁴

Tyto přístupy k textům (resp. komunikátům či promluvám – podle pojetí konkrétních autorů) jako k jednotkám sdružujícím se do vyšších komunikačních celků mají styčné body s přístupem k *hypertextu* (snaha o popis sdružení textů,⁴⁵ jejichž složky jsou vzájemně provázány určitými vztahy). Pokud je ale jako jedna z hlavních vlastností hypertextu chápána nelinearita (viz výše), nelze tyto koncepty považovat za

⁴⁴ Od Hausenblasova komunikátu se Hrbáčková promluva liší skutečností, že se jedná o projevy čistě monologické a výhradně verbální (Hrbáček, 1991, s. 284).

⁴⁵ Snad by zde bylo možné užít sousloví „nadtextový útvar“ pro útvar mezi textem a hypertextem ve významu útvar sestávající z více než jednoho textu, které jsou navzájem propojeny / navzájem spolu souvisí. Takový výraz ale není v lingvistice ustálen a nepovažuji za užitečné pokoušet se jej zavádět na tomto místě (nicméně pro označení úžeji nevymezeného textového útvaru s prvky hypertextu toto sousloví na některých místech užívám).

předchůdce pojetí hypertextu v české lingvistice, resp. příspěvků k této problematice – s pojmem nelinearity zmínění autoři nepracují.⁴⁶ Tyto příspěvky nicméně poukazují na potřebu uchopení komplexních jazykových útvarů, mezi něž lze hypertext řadit.

⁴⁶ K pojetí vyšších komunikačních celků u Hausenblase a Hrbáčka podrobněji Bednářová (2011).

2.2 Od přelomu tisíciletí dodnes

2.2.1 První příspěvek k tématu

První zmínku⁴⁷ o hypertextu v českém bohemistickém diskurzu představuje příspěvek Bartůňkové a Zachové s názvem *Od textu k hypertextu*, který vyšel ve sborníku z olomoucké konference konané v roce 1993 (1995, s. 202–207).

Studie se zabývá pohybem v oblasti žánrů a útvarů odborného stylu. Tendence k popularizaci odborných či výkladových textů se podle autorek projevují i ve formální úpravě některých textů, konkrétně se zamýšlejí nad plošnou úpravou textů „z oblasti managementu, zdravotnictví, ale i umění [...], kde] se kombinuje lineární text s margináliemi, s popisnými texty pod obrázky, grafy a mapkami.“ (Bartůňková – Zachová, 1995, s. 205) Taková úprava je podle nich „inspirována počítačovým viděním a poskytuje na jedné straně globální pohled, na druhé straně výběrové čtení částí. Zde není základní jednotkou tradiční stránka, ale dvoustrana, která umožňuje lépe kombinovat horizontální a vertikální členění textu a propojovat informace pomocí rámečků, barev, typů písma apod. Pozadí pro takto uspořádané dílčí informace tvoří ilustrace zobrazující celek a sjednocující – spolu s verbálním titulem dvoustránky – celý text.“ (tamtéž)

Výše citovaný úryvek zde uvádím proto, že autorky následně definují dvojitý význam, v němž ve studii užívají termín text: jednak úžeji pro jednotlivé verbální informace, jednak v širším smyslu pro celou dvoustranu včetně neverbálních složek (tamtéž). Druhou možnost však vnímají jako nevyhovující a jako označení takového celku navrhuji užívat buď Hausenblasův termín komplexní text,⁴⁸ nebo termín z oblasti

⁴⁷ Na prvotnost použití termínu poukazují Höflerová a Hrazdilová (2003, s. 48), dále Höflerová (2013, s. 184). Pokrok, jež prodělalo vnímání hypertextu osm let po vydání příspěvku Bartůňkové a Zachové, charakterizují Höflerová a Hrazdilová takto: „Se zaplňováním *www* sítě texty, kterými můžeme procházet pomocí vyhledávačů či hyperlinek (hyperlinků), se ukazuje, že jednotlivé části nekonečného hypertextu jsou užitečné jen tehdy, respektují-li alespoň v první úrovni zásady vlastností textu – respektují-li adresáta, mají-li vnitřní strukturovanost (posílenou dobře navolenými spoji) a relativní uzavřenost jednotlivých úrovní.“ (2003, s. 49)

⁴⁸ Hausenblas spojení komplexní text ve své studii *Text, komunikáty a jejich komplexy (zamyšlení pojmoslovné)* (1984, s. 1–7) ale nepoužívá, nejpodobnější tomuto sousloví jsou u něj komplexní formace: „Půjde nám o základní jednotky sdělování, komunikace a o komunikačně

informačních technologií – hypertext (tamtéž). Přiklonění k termínu hypertext autorky explicitně nezdůvodňují.

Autorky poukazují na neustálenost definice hypertextu. Takový text se podle nich vyznačuje nepravidelně strukturovanými informacemi, kdy části textu jsou zpracovány encyklopedicky a jiné části mají charakter lineárního textu (1995, s. 205). Předpokládám, že encyklopedickým zpracováním autorky míní provázanost uzlů (zde jednotlivých textů) pomocí odkazů a lineární charakter je pro ně dán povahou obsahu jednotlivých uzlů. Jak poukazuje Höflerová a Hrazdilová, je třeba mít na paměti dobu vzniku studie, kdy „*ještě zdaleka nebylo obvyklé vyhledávat informace na stránkách www [...]*“ (2003, s. 48).

Jako další podstatné rysy hypertextu uvádí Bartůňková a Zachová simultánnost vnímání oproti striktní hierarchizaci složek, kdy autorem nabídnutou hierarchizaci textu dotváří recipient dle vlastních priorit (1995, s. 205). Tato skutečnost pak umožňuje stírání hranic mezi základním a doprovodným (marginálním) textem.

Mezi dalšími vlastnostmi takto uspořádaného textu uvádějí autorky atraktivitu, jejíž hlubší dosah vidí v překračování stylistického a lingvistického rámce i rámce jednotlivých vědních oborů.⁴⁹ Hypertext podle nich „*odpovídá našemu způsobu myšlení, při kterém dominuje asociativnost nad linearitou, i funkci obou hemisfér (racionální × intuitivní, emocionální, kreativní)*“ (1995, s. 206).⁵⁰

důležité komplexy, do nichž tato jednotka vstupuje, o komplexní formace, které se vytvářejí v komunikační praxi spojením jednotek základních, jejich vazbou.“ (Hausenblas, 1984, s. 1)

⁴⁹ Autorky bohužel nespécifikují, co míní oním překročením stylistického a lingvistického rámce. Zřejmě chtěly poukázat na nové možnosti, které elektronický hypertext oproti lineárnímu tištěnému / psanému neelektronickému textu nabízí.

⁵⁰ Takové počítačové vidění a myšlení bývá nazýváno hieroglyfickým, jak autorky dále uvádějí: „*Hieroglyfické myšlení, korespondující s holografickými přístupy, umožňuje poznávat prostřednictvím celku, aniž se ztratilo vědomí části, neboť každá část obsahuje celek (to je podstata hologramu). Tak se daří nabízet alternativu k dosavadnímu analyticko-syntetickému myšlení a předznamenávat nástup nového paradigmatu doby postmoderní.*“ (Bartůňková – Zachová, 1995, s. 206)

2.2.2 Opomíjený základní přehled

Studie Sklenáka s názvem *Hypertext – půl století k hyperaktivitě* (1996a, s. 86–91; 1996b, s. 114–120; 1996c, s. 142–144), jejíž tři části vycházely postupně v 38. ročníku časopisu informačních pracovníků, knihovníků a uživatelů informací s názvem *i'96*, podává velmi dobrý základní přehled k problematice hypertextu (ač je již téměř dvacet let starý). Opomenutí této studie českými lingvisty (viz zde následující kapitola *Novější domácí studie zabývající se hypertextem*, s. 34n) způsobila nejspíše skutečnost, že studie vyšla v dosti specifickém periodiku, které není primárně zaměřeno na lingvistiku. Autor téma přitom zpracoval natolik důkladně, že z jeho poznatků mohli dobře čerpat i kolegové ze spřízněných vědních oblastí.

Sklenák upozorňuje na skutečnost, že s hypertextovou navigací se čtenáři setkávají při práci s nápovědou v MS Windows, elektronicky zpracovaných encyklopediích (vzhledem k roku vydání studie je ještě jako nosič uváděn CD-ROM) a samotným World Wide Webem v prostředí Internetu (1996a, s. 86). Zabývá se tedy elektronickým hypertextem, ne ale nutně v internetovém prostředí (uživatelská základna Internetu byla před dvaceti lety nepoměrně skromnější). Neopomíjí však ani manifestaci principů hypertextu v psaných / tištěných neelektronických dokumentech (index, bibliografické odkazy, poznámky pod čarou), u nichž poukazuje na omezené možnosti práce s hypertextovými prvky (tamtéž), pokud ale mluví o aplikaci hypertextu v těchto typech publikací a prvcích, jimiž jsou tvořeny, má na mysli jejich elektronické podoby (1996a, s. 89).

Jako základní principy (podstatné vlastnosti) hypertextu uvádí Sklenák „*koncept strojově podporovaných vazeb (uvnitř jednoho dokumentu nebo mezi dokumenty). To potom umožňuje organizovat text nelineárním způsobem*“ (1996a, s. 86). Jako stručnou charakteristiku hypertextu autor v překladu cituje studii z konce 90. let (s níž lze bez výhrad souhlasit i dnes), podle které je hypertext „*přístup ke správě informací, kdy jsou data uložena v síti uzlů, které jsou navzájem propojené vazbami [...]. Uzly mohou obsahovat text, grafiku, zvuk, video a jiné formy dat*“ (Smith – Weiss, 1988; cit. dle překladu Sklenáka, 1996a, s. 86).

Po historickém ohlédnutí za návrhem zařízení Memex, přístrojem Xanadu a ideami jejich tvůrců přináší autor přehled definic hypertextu podle různých oborů, přičemž zdůrazňuje interdisciplinaritu problematiky a různost východisek těchto vymezení (1996a, s. 87). Sklenákem uvedené a přeložené definice převzaté ze studií, jež

byly publikovány na přelomu 80. a 90. let 20. století, uvádějí mezi vlastnostmi hypertextu provázanost uzlů dané databáze, která čtenáři umožňuje pohyb mezi nimi (zde Sklenák zdůrazňuje vlastnost uživatelského prostředí, které umožňuje i zpětný pohyb) (tamtéž). Autor připomíná definici Nelsona, pro nějž je hypertext „*kombinac[í] textu v přirozeném jazyce s počítačovými možnostmi pro interaktivní větvení nebo dynamické zobrazování [...] nelineárního textu, který nelze vytisknout na konvenční stránce*“ (Nelson, 1967; cit. dle překladu Sklenáka, 1996a, s. 87), a dodává, že Nelson ve své pozdější práci dodal k hypertextu následující: „*Hypertext, nebo nesequenční psaní, je jednoduchá a samozřejmá myšlenka. Je to pouze elektronizace literárních spojení, jak je všichni známe.*“ (Nelson, 1987; cit. dle překladu Sklenáka, 1996a, s. 87) Další definice, jak uvádí Sklenák, pojímají hypertext jako novou formu literatury a zdůrazňují možnosti počítačového zpracování lineárního textu, které pomocí stanovení vazeb mezi uzly umožňuje definovat jejich strukturu (tamtéž); jiné definice k hypertextu přistupují z počítačového hlediska či kognitivních věd (tamtéž).

Autorem zpracovaný přehled definic vycházejících z různých východisek dobře ilustruje potřebu vymezení autorského přístupu. Vzhledem k interdisciplinaritě problematiky nelze ponechávat na čtenáři, aby u jednotlivých studií vyvozoval, z jaké perspektivy je na hypertext nahlíženo.

Po přehledu základních funkcí (elektronických) hypertextových systémů, což jsou spíše technické záležitosti, od nichž v této práci odhlížím, předkládá autor seznam výhod hypertextového modelu přístupu k informacím, mezi nimiž (ve srovnání s lineárními dokumenty, např. knihami) uvádí snazší a rychlejší vyhledávání informací a jejich aktualizaci či možnost dynamických změn uspořádání informací (1996a, s. 88). Jako výhody plynoucí z nelineární organizace objektů (uzlů) uvádí autor snadné obousměrné procházení odkazů, které je umožněno strojovým zpracováním dat, snadnou tvorbu nových odkazů, možnost strukturování původně nestrukturovaných informací, vytváření vlastních verzí dokumentů, modularitu informací, kdy jednotlivé uzly mohou být dostupné z více míst, což pomáhá redukovat opakování informací v rámci jednoho uzlu, aj. (tamtéž). Autor také uvádí, že díky hypertextovému modelu zpracování informací může na jednom projektu spolupracovat více autorů; v takovém případě podle něj „*hypertextový model slouží jako metafora pro reprezentaci sdíleného prostředí*“ (tamtéž). Dále zmiňuje výhody, které poskytuje hypertextový software a které souvisí především s navigací uživatele (tamtéž).

Využití hypertextu spatřuje autor ve výukových a informačních systémech, v knihovnictví⁵¹ a na Internetu (1996a, s. 89–90), jako další aplikační oblast zmiňuje zpracování idejí např. v žurnalistice či výzkumných pracích, kde je žádoucí zdůraznění asociačních vazeb mezi daty různé povahy (1996a, s. 90). Tyto možnosti dnes přináší např. práce v editorech sdílených dokumentů.

Problémy související s realizací hypertextu a týkající se „*uživatelského rozhraní nebo bohatosti nabízených funkcí*“, na něž Sklenák poukazuje, jsou záležitostí vývoje softwaru (1996a, s. 90; autor neuvádí konkrétní příklady). Jako závažnější vnímá autor problémy související s hypertextovým modelem a uvádí dvě potenciální nebezpečí, která se mohou projevit zejména při užívání složitých hypertextových sítí, a sice problém orientace a problém kognitivního přesycení. Tyto problémy vyplývají z množství dat, s nimiž je uživatel sítě konfrontován (Conklin, 1987; cit. dle překladu Sklenáka, 1996a, s. 90–91). Autor podotýká, že s těmito záležitostmi se vypořádává i uživatel rozsáhlých tištěných publikací a souborů tištěných děl (1996a, s. 90–91). Vhodné propojení uzlů elektronického hypertextu tak, aby byla orientace v síti pro uživatele co nejsnazší, je v rukou tvůrce sítě, která umožňuje pohyb mnoha směry – na rozdíl od dvou směrů, jimiž se lze pohybovat v rámci jednoho tištěného dokumentu (tamtéž).

Pokud jde o vyhledávání informací v elektronickém hypertextu, je třeba mít na paměti nejen autorem hypertextu definované navigování, ale také čtenářem aktivně prováděné vyhledávání, jehož strategie Sklenák nastiňuje (1996b, s. 114). Srovnávací analýzy těchto dvou způsobů usouvztažňování uzlů (tedy autorské navigace a uživatelského vyhledávání) by mohly přinést odpovědi na otázky kognitivního procesu porozumění textu, jež si klade Marešová (2004, 2005).

Autor uvádí čtenáře do problematiky tvorby hypertextových aplikací, která probíhá jednak na úrovni „*analýzy a modelování zkoumané reality do hypertextové sítě*“, jednak „*ve smyslu navrhování designu [...] hypertextové aplikace*“ (1996c, s. 142). Přínos lingvistických disciplín k otázce modelování hypertextu, resp. té jeho části, která klade důraz na probíhající myšlenkové postupy (tamtéž), je nezpochybnitelný.⁵²

⁵¹ „*Záznam o knize pak lze chápat jako hypertextový uzel, ze kterého vycházejí vazby podle významových polí (autor, vydavatel, klasifikace apod.)*.“ (Sklenák, 1996a, s. 90)

⁵² Srov. autorova stále platná poznámka k principům uživatelského rozhraní: „*Překvapivým úskalím se může ukázat používání přirozeného jazyka jako výrazového prostředku pro sdělování*

2.2.3 Novější domácí studie zabývající se hypertextem

Tvrzení, že čeští lingvisté se hypertextu zatím věnují spíše okrajově, je možná troufalé, neexistence tematické monografie tomu však nasvědčuje.⁵³ Názory českých lingvistů na hypertext jsou publikovány výhradně v konferenčních sbornících (Höflerová, 2009, 2013; Chvojková, 2008; Kořenský, 2008; Marešová, 2005, 2006a, 2006b, 2008; Marešová – Mareš, 2004) a tematických číslech lingvistických či oborově spřízněných periodik (Horáková, 2003; Kobíková 2003; Uhlíř, 2000), některé spíše popisné příspěvky pak čtenář nachází v rámci učebnic (Höflerová – Hrazdilová, 2003).

Studie, jimž se v této kapitole věnuji, řadím chronologicky podle data jejich vydání.

Uhlíř se ve studii *Hypertext a otazníky nad jeho metodologií* (2000, on-line) zabývá důsledky, jež přináší nárůst informací, s nimiž je konfrontován uživatel Internetu. Tato transformace informačního prostředí ovlivňuje vedle zjevných vlastností komunikace (rychlost a rozsah) také její obsah, je tedy třeba adekvátně upravit měřítko kvality takové komunikace (tamtéž).

Autor se vymezuje vůči odlišování lineárního textu a hypertextu, které je předpokladem k rozdělení textů na otevřené a uzavřené. Tyto charakteristiky podle něj přinášejí také ukvapené hodnotící konotace, s nimiž nesouhlasí: „*Uzavřenost a otevřenost samy o sobě jsou totiž bezpříznakové, záleží na kontextu použití. A nadto*

vlastního obsahu hypertextových uzlů [srov. výše aktivní text, pozn. H. B.]. Autor textu se musí hlavně oprostít od role [...] ‚poskytovatele‘, od křečovitě snahy vést čtenáře textem. Používání vazeb musí být nenásilné a přirozené, jako je tomu při čtení knihy např. při otáčení stránek – je to pouze vedlejší efekt čtení.“ (Sklenák, 1996c, s. 143)

⁵³ Srov. tvrzení Chvojkové: „*V české lingvistice doposud neexistují systematické práce, které by se těmto typům textů věnovaly, pokud se o nich zmiňují, pak pouze okrajově (např. Hoffmannová 1992; Kořenský 2006, 2008).*“ (2008, s. 136) Hoffmannová se ve své studii věnuje změnám předmětu a metodologie lingvistiky a změnám charakteru samotných (zejména literárních a publicistických) textů v období po komunikačně-pragmatickém obratu; zaměřuje se na vztah autora a čtenáře jako mimotextových subjektů (Hoffmannová, 1992, s. 171–181). Názory Kořenského jsou dále reprodukovány (viz zde s. 52n). Dojem systematického budování širší základny poznatků snad může před bližším ohledáním budit množství příspěvků Marešové, jak ale bude ukázáno dále, její studie jsou spíše kompilací nepřiznaných citací.

jsou pouze relativní: absolutně uzavřený text by ztratil jakoukoli souvislost, absolutně otevřený text by pozbyl jakékoli soudržnosti.“ (tamtéž)⁵⁴ Kladné vlastnosti uzavřenosti vidí v soustavnosti a vnitřní soudržnosti, naopak zápory otevřenosti spatřuje ve ztrátě „pevného bodu a hodnotového zakotvení“ (tamtéž).

Uhlíř doporučuje sledovat cíl vyjádření a až podle něj volit lineární text či hypertext. Upozorňuje, že elektronické prostředí hypertextovost ve smyslu věcného obsahu nezakládá (tamtéž).⁵⁵ Je možné, že před patnácti lety, kdy studie vznikala, byli autoři hypertextů natolik uchvázeni technologickým pokrokem, že možnost odkazování v rámci jednoho uzlu nadužívali (ať už v podobě křížových, nebo externích odkazů); v současné době ale při čtení článků na Internetu nepozorují výraznou disproporci lineárních a nelineárních textů. Samozřejmě záleží na obsahu čtených uzlů a především na cíli, s nímž čtenář k elektronickým hypertextům přistupuje, roli jistě hraje i nepochybný posun ve schopnostech četby takových komunikátů a práce s nimi.

Autor poukazuje na objektově orientovaný přístup hypertextu, který vyplývá z použití značkovacího jazyka odlišného od jazyka přirozeného, a věnuje se rozlišení formálních a ideálních objektů (tuto speciální problematiku zde nebudu dále rozebírat, nicméně je vhodné na ni poukázat jako na další oblast možného uvažování o hypertextu).⁵⁶

Podle autora se hyperlinka (u něj femininum) formálně neliší od poznámky, jak ji známe z lineárních textů, hyperlinkami zpřítomněné paralelní lineární texty jsou jen „ovladatelnější“ (tamtéž). To autora vede k požadavku metodologického hypertextu (hypertextu v pravém smyslu, vedle nějž stojí nepravý, technologický hypertext), kde na důležitosti získává úplná či částečná „reprodukce komplementárních textů“, již „lze

⁵⁴ Srov. užití citace v příspěvku Marešové (2004, s. 263).

⁵⁵ „*Tento postřeh týkající se vhodnosti rozlišného použití lineárního textu a hypertextu nás vede k tomu, abychom si uvědomili, že v případě hypertextu máme co do činění s metodologickým prostředkem, nikoli s pouhým technologickým nástrojem. To znamená, že sám formální způsob tvorby hyperlinek ještě nic podstatného neznamena, protože je naprosto bezpříznakový.*“ (Uhlíř, 2000, on-line)

⁵⁶ „*Pojetí a pochopení objektu reprezentace z tohoto hlediska je přirozeně zapotřebí dále rozpracovávat, avšak už tento prvotní náhled stačí k tomu, aby nám bylo jasné, že přistoupení na práci s hypertextem znamená zároveň změnu paradigmatu, což je zajisté přelom mnohem dalekosáhlejší, než si teď dovedeme představit.*“ (Uhlíř, 2000, on-line)

realizovat i stupňovitě, takže tu vzniká celý vějíř horizontů, jež lze průchodem různými hyperlinkami různě řadit“ (tamtéž).

Höflerová a Hrazdilová přináší v tematické kapitole učebnice *Informační zdroje „některé současné názory na hypertext jako na způsob předávání specificky uspořádaných informací“* (2003, s. 43). Jejich publikace má sloužit jako studijní opora pro distanční studenty oboru informační technologie ve vzdělávání; absolvování předmětu má u studentů posílit dovednost tvorby jednoduchého učebního hypertextu (tamtéž). Účel publikace je třeba mít na paměti – ambicí textu není podat jednoznačnou definici hypertextu nebo postihnout tuto problematiku v širším pojetí. Celkově kniha poskytuje spíše obecný přehled, který má studentům pomoci v plnění praktických úkolů a nasměrovat je k další literatuře.

Hypertext autorky charakterizují jako realizaci textu v nových podmínkách (tamtéž). Výklad začínají připomenutím myšlenky nelineárního uspořádání informací, jejímž využitím se proslavil Bush (1945). Autorky uvádějí, že historické údaje čerpají ze dvou elektronicky publikovaných studií,⁵⁷ a pro bližší informace odkazují na tematickou webovou stránku World Wide Web Consortium – uvedený hypertextový odkaz je dnes ale nefunkční (2003, s. 44).⁵⁸ Volbu sekundární literatury nemíním jako výtku, pro účel seznámení studentů se stručnou historií elektronického hypertextu je takové shrnutí nejspíš dostačující, výběr zdrojových textů ale opět poukazuje na neexistenci ucelenější domácí práce zabývající se hypertextem. Samy autorky upozorňují, že teoretická literatura o hypertextu není dosud dostatečně komplexně zpracovaná, a dodávají, že systematické zpracování teoretických i praktických aspektů hypertextu, jeho vzniku a užívání bude vyžadovat široký interdisciplinární pohled týmu odborníků (2003, s. 49).

Za základní vlastnosti hypertextu považují nelineárnost, jejíž míru si recipient určuje sám, neopomíjejí ale možnosti stanovení (resp. nabídnutí) konkrétní posloupnosti

⁵⁷ Bajger, 1998; Kapounův článek *Hypertext a literatura*, který má být podle autorek dostupný z URL www.anopress.cz, se mi nepodařilo dohledat.

⁵⁸ Ověřováno 26. července 2015. Funkční odkaz: <http://www.w3.org/WhatIs.html>.

čtení autorem (tamtéž). Jako další vlastnost uvádějí strukturovanost,⁵⁹ přičemž řazení informací je sdělením o hierarchii složek, dále propojenost struktur zajištěnou pomocí linků spojujících uzly, multimediálnost a zvýšenou interaktivnost (tamtéž).⁶⁰

Stranou autorky nenechávají elektronické literární hypertexty – toto pojmenování používají pro literární díla porušující prvky linearity textu a příběhu (2003, s. 46). Připomínají neelektronicky zpracované *gamebooks* a projekt *Kinoautomat* (blíže viz zde kapitola *Hypertextovost v současné kultuře*, s. 63n). Elektronizovaná (na webové stránky převedená) literární díla nazývají jako *e-literaturu* (2003, s. 46–47).

Charakter hypertextu podle Kobíkové (2003, on-line) vyplývá z jeho virtuální povahy – na rozdíl od tištěných textů je hypertext uchovávan v elektronických kódech umístěných v paměti počítače nebo v síťových systémech. Primárním předpokladem fungování hypertextu je pak digitální charakter těchto kódů (tamtéž). Po připomenutí historie konceptu hypertextu Kobíková uvádí, že role čtenáře se v hypertextovém prostředí posouvá blíže k roli autora – původní autor totiž nemůže určit, v jakém pořadí bude čtenář jeho text číst ani s jakým dalším materiálem bude jeho text propojen (tamtéž). Důsledkem povahy hypertextu je neexistence centrálního, hlavního textu, kterému by byly jiné texty podřazeny (tamtéž). Kobíková cituje Landowa, který za hypertext považuje „*text složený z lexii (bloků slov nebo symbolů), elektronicky propojených cestami (elektronické linky) v otevřené a stále neukončené struktuře (síti) textů*“⁶¹ (Landow, 1997, s. 3; cit. dle překladu Kobíkové, 2003, on-line).

⁵⁹ Srov. „*V prvním (významově základním, nejvyšším a graficky zpravidla nejvýraznějším) bloku jsou nejdůležitější informace tvořící jádro sdělení. [...] V elektronické prezentaci se tento základní blok nazývá uzel (první úroveň atd.)*.“ (Höflerová – Hrazdilová, 2003, s. 49)

⁶⁰ Zvýšenou interaktivností autorky míní prvky stimulující dialogičnost, které hypertext oproti lineárnímu textu obsahuje ve větší míře (Höflerová – Hrazdilová, 2003, s. 50).

⁶¹ Landowův text složený z lexii označuji přímo jako hypertext, jako lexie pak chápu uzly (viz výše). Srov. též původní znění Landowovy definice v širším kontextu: „*In S/Z [kurzíva S/Z Landow], Roland Barthes describes an ideal textuality that precisely matches that which has come to be called computer hypertext [kurzíva computer hypertext Landow] – text composed of blocks of words (or images) linked electronically by multiple paths, chains, or trails in an open-ended, perpetually unfinished textuality described by the terms link, node, network, web, and path [kurzíva link, node, network, web, and path Landow]*.“ (Landow, 2006, s. 2)

Příspěvek Horákové *Hypertext – Index a symbol postmoderního diskurzu*, který vyšel v roce 2003 v *Toronto Slavic Quarterly*, se zabývá vztahem interaktivních médií a postmodernismu. Autorka přináší popis Nelsonova projektu Xanadu a jeho definice hypertextu. Cituje Nelsona, který virtuální formu existence informací nazývá *perplex* (2003, on-line),⁶² a uvádí Landowův termín *metatext*⁶³ a Nelsonovo *docuversum* (viz výše),⁶⁴ které vyjadřují asamblážovitost hypertextu, na niž autorka poukazuje (tamtéž). Ideální text, jak jej popisuje Barthes ve sbírce esejí *S/Z* (1974, s. 18–19), souhlasí s povahou a uspořádáním hypertextu (tamtéž).⁶⁵

⁶² Citaci přebírá Horáková z druhé kapitoly Nelsonovy publikace *The Future Information, Ideas, Connection, and the Gods of Electronic Literature* (1997), resp. překladu této kapitoly Paulinim (Mezihorák, 1998, s. 5–9). Dohledávání původního zdroje se ukázalo jako nelehký úkol. Poté, co byla v roce 2006 digitalizovaná faxová kopie knihy stažena z původního umístění na <http://www.sfc.keio.ac.jp/~ted/INFUTscans/INFUTscans.html>, snažili se autoři webu Wiki Wiki Web knihu zveřejnit on-line znovu, nezískali ale svolení autora (2009, on-line). Zda má autorská práva vyřešen web MacMountain.org, který na své úvodní stránce neuvádí žádný popis, je otázka, pro jejíž zodpovězení postrádám dostatek informačně technologické erudice, nicméně hledaná kopie publikace se zde nachází jako PDF soubory jednotlivých kapitol. <http://macmountain.org/ted/>

Původní znění Nelsonovy definice *perplexu*: „*The real form of most information is what I like to call a perplex* [kurzíva *perplex* Nelson; autor v poznámce upozorňuje, že termín pochází z práce *The Pooh Perplex* (Crews, 1963)] – *a tangle of items and relations; of facts, partial facts, beliefs, statements and views which can contradict each other in many different way. The way that we simplify a perplex and make it look orderly is to present it from a point of view. Any subject is a perplex, unless it is presented from a particular point of view.*“ (Nelson, 1997)

⁶³ Studii, v níž Landow tento termín zavádí, ale autorka nejmenuje. Jedná se o studii *Hypertext, Metatext, and the Electronic Canon*, která vyšla ve sborníku *Literacy Online: The Promise (and Peril) of Reading and Writing with Computers* (Tuman, 1991).

⁶⁴ „*From this Derridean emphasis upon discontinuity comes the conception of hypertext as a vast assemblage, what I have elsewhere termed the metatext* [zvýraznění *metatext* Landow] *and what Nelson called the ,docuverse[.]*“ (Landow, 1993, s. 9)

⁶⁵ Autorka cituje překlad Pauliniho, uvedený v příspěvku Mezihoráka (1998, s. 10–21). Původní znění v Barthesově práci, která poprvé vyšla v roce 1970, je následující: „*Dans ce texte idéal, les réseaux sont multiples et jouent entre eux, sans qu'aucun puisse coiffer les autres ; ce texte est une galaxie de signifiants, non une structure de signifiés ; il n'a pas de commencement ; il est réversible ; on y accède par plusieurs entrées dont aucune ne peut être à*

Autorka nepracuje s pojmem uzel, za jednotku hypertextu považuje propojené bloky textů ve shodě s Barthesem nazývané lexie. Poukazuje na Landowem již formulovanou⁶⁶ skutečnost, že vzájemné pozice jednotek hypertextu „nemají žádný ústřední organizující střed“, hypertext tedy „poskytuje systém s měnitelným středem“ (tamtéž). Neexistence výchozího bodu (chápeme-li hypertext jako systém, s nímž může uživatel začít pracovat na libovolném místě/uzlu) a proměnlivost středu podle preferencí uživatele je další důležitou vlastností hypertextu. Horáková poukazuje na styčné plochy s Barthesovými koncepty „smrti autora“ a nulového bodu rukopisu (tamtéž; Barthes, 1993, 1967).

Autorka hypertext vnímá jako ilustrativní příklad možností, které přináší digitalizace: umožňuje nahrazení linearitu a binarity „multiplicitou, aktivací čtenáře a rozvětveností hypertextové sítě“ (tamtéž).

Ve sborníku příspěvků ze 3. mezinárodní konference *Setkání mladých lingvistů*, která se konala na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2002, byl publikován příspěvek Marešové⁶⁷ a Mareše s názvem *Kognitivní funkce a struktura textu*. Hned v první větě autoři poukazují na novost konceptu hypertextu: „*S nástupem Internetu je spojen i zcela nový způsob organizace textů – hypertext.*“ (2004, s. 262) Novost hypertextu však o pár vět dále popírají tvrzením, že „*[h]ypertext není využíván pouze na Internetu, ale také v multimediálních encyklopediích*“ (tamtéž). Ty však existovaly ještě před masovým rozšířením Internetu. Lineární uspořádání a čtení textu (s nímž, jak uvádějí, je čtenář konfrontován už od starověku) staví do opozice se čtením

coup sûr déclarée principale ; les codes qu'il mobilise se profilent à perte de vue [kurzíva Barthes], ils sont indécidables (le sens n'y est jamais soumis à un principe de décision, sinon par coup de dés) ; de ce texte absolument pluriel, les systèmes de sens peuvent s'emparer, mais leur nombre n'est jamais clos, ayant pour mesure l'infini du langage.“ (Barthes, 1974, s. 18–19) Český překlad vyšel v roce 2007 (přel. Fulka); do angličtiny byla kniha přeložena v roce 1974 (přel. Miller). Landowův komentář tohoto Barthesova pojetí viz v pozn. č. 61.

⁶⁶ „*As readers move through a web or network of texts, they continually shift the center – and hence the focus of organising principle – of their investigation and experience. Hypertext, in other words, provides an infinitely recenterable system whose provisional point of focus depends on the reader, who becomes a truly active reader in yet another sense.*“ (Landow, 2006, s. 56)

⁶⁷ Marešová se zabývá zejména edukačním přínosem hypertextu.

paralelním (tamtéž). Opoziční člen k linearitě obvykle představuje nelinearita, k níž se autoři vyjadřují o několik odstavců dále.

Marešová a Mareš tvrdí, že „[v]šechny elektronické texty na Internetu jsou propojeny hypertextovými odkazy [...]“ (tamtéž). To je ale zavádějící, neboť ne všechny texty umístěné na Internetu musí být nutně s jinými texty propojeny (srov. zde pozn. č. 9). Stránka, na níž je text (nebo jakýkoli jiný obsah) umístěn, nemusí obsahovat jediný odkaz na jinou stránku. Tím se dostane mimo síť vztahů dalších stránek, pokud ani na ni samotnou není odkazováno odjinud.⁶⁸

Autoři se zaměřují na problematiku porozumění textu u studentů (bez rozlišení typu školy). Usuzují, že jejich progresivní nesoustředěnost a problémy se čtením⁶⁹ jsou způsobeny změnou jejich postoje ke čtení vyvolanou způsobem čtení, který umožňuje / vyžaduje (elektronický) hypertext. Dále autoři zkoumají oprávněnost obav ze zániku klasické literatury,⁷⁰ tedy s nástupem digitálního věku spojené narůstající neschopnosti lidského mozku vnímat delší texty s hierarchickým uspořádáním (2004, s. 262). Studii uvádějí jako zamyšlení nad tím, „zda může mít způsob uspořádání textu vliv na některé kognitivní funkce člověka a zda je možné říci, že některý typ textové struktury lépe vyhovuje lidskému myšlení“ (tamtéž).

⁶⁸ Jiná věc je možnost vyhledávání textů (a tedy stránek, na nichž jsou umístěny) pomocí webových vyhledávačů (Google, Seznam). Díky těmto vyhledávačům by mělo být možné dohledat většinu volně přístupných textů, zadá-li uživatel vhodně zvolená klíčová slova (ne nutně v podobě, v níž se vyskytují v hledaném dokumentu, srov. pojmové vyhledávání, na něž upozorňuje Sklenák, 1996b, s. 115). V tomto případě se ale nejedná o „autorskou hypertextovost“, tedy aktivní vkládání odkazů, ale o automatizovanou funkci, díky níž čtenář může sám dále vyhledávat související texty (a další média) nezávisle na autorem vložených odkazech. Srov. též zde pozn. č. 8.

⁶⁹ Toto tvrzení autoři nepodkládají odkazem na žádnou studii, která by zkoumala proces čtení a postoj k němu ve vztahu ke způsobu čtení, který vyžaduje elektronický hypertext.

⁷⁰ „Podle některých autorů je možné se dokonce obávat toho, že by mohlo dojít k možnému zániku klasické literatury [...]“ (2004, s. 262) Autoři neuvádějí odkaz na ony „některé autory“, byť by mohli, srov. ale proslov Umberta Eca z roku 2000: „Jde o tuto otázku: učiní nová elektronická média knihy zastaralými? [...] (a) zmizí knihy jakožto fyzické předměty? a (b) zmizí knihy jakožto virtuální předměty tím, že se přemění na hypertextové struktury?“ (Eco, 2000, online)

Tolik úvod studie. Další práce s textem autorů ve mně vyvolala nemalé rozpaky. Ověřovala jsem některá tvrzení a zarazilo mne srovnání „autorského“ odstavce se studií, z níž měli autoři podle použité formy bibliografického odkazu pouze vycházet či ji parafrázovat. Ukázalo se, že autoři doslovně přeložili odstavec zdrojového textu, vypustili z něj jednu a půl věty a odkazy na další studie. Takovou záležitost bych bývala nepovažovala za hodnu komentování, vyšlo však na povrch, že nepřiznaný doslovný překlad studie *The Impact of Hypertext on Processes of Reading and Writing* (Charney, 1994, on-line) tvoří více než polovinu jejich osmistránkového příspěvku, který je v dalších pracích často citován.⁷¹ Plagiátorství se autoři dopouštějí i v části zaměřené na otevřenost a uzavřenost textu (viz níže).

Bibliografickou citaci naznačující parafrázi citované studie užívají autoři celkem šestkrát, nikdy však nepoukazují na skutečnost, že se jedná o překlad. Navíc o překlad, kde jsou vypuštěny původní bibliografické odkazy. Nakolik se zabývat metodologickým pochybením autorů je otázkou na etickou komisi; v dalších odstavcích se budu v případech, kdy jde o zjevný nepřiznaný překlad,⁷² vztahovat k původní studii (resp. studiím, viz další plagiované pasáže v pozdějších příspěvcích Marešové, kterým se věnuji níže).

Za klíčový element textu⁷³ z čtenářovy i autorovy perspektivy považují strukturu, jejíž model čtenáři umožňuje identifikovat žánr textu, předvídat vývoj a části textu integrovat (Charney, 1994, s. 1).

⁷¹ Viz seznam literatury v příspěvcích Marešové (2006a, 2006b, 2008) či Höflerové (2013).

⁷² Vzhledem k tomu, že si autoři nedali práci se sofistikovanějším překladem, je ve studii Charney (1994, on-line) poměrně snadné nalézt příslušné pasáže (a to i navzdory ne vždy odpovídajícímu odkazování na příslušné stránky v těch řídkých případech, kdy je zdroj uveden alespoň jako referenční). Zdrojová studie byla publikována elektronicky a možnost vyhledávání konkrétních slov nebo slovních spojení v PDF dokumentu takové pátrání ještě ulehčuje. Je paradoxní, že na možnost snadného prohledávání zdrojového textu autoři příspěvku nepomysleli, zvláště když je evidentní, že pracovali právě s elektronickou verzí (studie vyšla v rámci tištěného sborníku, jejíž autoři uvádějí v seznamu literatury, v referenčních citacích ale uvádějí stránkování, které odpovídá elektronické verzi).

⁷³ Charney vychází z koncepce textu jako sbírky myšlenek, „*které pisatel pečlivě vybral, [text je] uzavřený a uspořádaný do souvislého pořadí nebo sestavený podle určitého vzorce, přičemž doufá ve svůj vliv na čtenářovy znalosti, názory či jednání*“ (1994, s. 1).

Autoři zdůrazňují, že před nástupem Internetu převažovalo lineární uspořádání textu, a upřesňují tvrzení o novosti hypertextu jeho možným (nej)ušším chápáním jako poznámky pod čarou lineárního textu či principu vzájemného odkazování v knižních encyklopediích (2004, s. 263). Vymezení možností, v jaké šíři je možné hypertextu pojímat, by bývalo vhodnější než v úvodu nabídnutá charakteristika hypertextu jako nového způsobu organizace textu.

Autoři nesouhlasí s jednoznačnou protikladností lineárního a hypertextového uspořádání informací, což zdůvodňují různorodostí hypertextových struktur. Ty lze dle autorů „v podstatě“ vymežit jako hypertextové struktury lineární, hierarchické a pavučinové. U lineární struktury uvádějí, že je „nejjednodušší, skládá se z jedné stránky, která obsahuje odkazy na všechny ostatní“, hierarchická „využívá možnosti hypertextu – tedy do textu vložených odkazů“ a u pavučinové „stránky jsou navzájem propojeny odkazy“. Autoři shrnují, že „[p]aradoxně mohou tedy některé typy hypertextu zůstat stále lineárními texty, pouze aparát paralelních lineárních textů je ovladatelnější – z formálního hlediska se hyperlink (hypertextový odkaz) neliší od poznámky doprovázející lineární text“ (vše tamtéž).⁷⁴

Nebylo by na škodu upřesnit, co autoři chápou jako „stránku“. Z těchto definic není jasný rozdíl mezi jednotlivými strukturami: co je myšleno „všemi ostatními“ stránkami, na něž se v rámci jedné stránky v lineární struktuře odkazuje, a jak se tato forma liší od hierarchické struktury, která „využívá do textu vložených odkazů“? Pokud hierarchická struktura využívá možnosti hypertextu, znamená to, že lineární jich nevyužívá? Jaký je pak rozdíl mezi odkazy v lineární a hierarchické struktuře? Pokud znamená „vzájemné propojení stránek odkazy“ v pavučinové struktuře, že stránky obsahují odkazy na jiné stránky, které zase odkazují na tyto výchozí stránky (pokud lze v této oblasti o něčem jako je výchozí stránka vůbec mluvit, srov. měnitelnost středu jako charakteristiku hypertextových systémů, zde s. 39), mělo by to v definici zaznít.

V podkapitole věnované uzavřenosti a otevřenosti jsou čtenáři podsunuty myšlenky Uhlířovy (2000, on-line) vydávané za názory autorů bez náznaku citace. Autoři jsou ve shodě s Uhlířem zdrženliví a pojetí uzavřenosti a otevřenosti jako důsledků linearit a hypertextovosti označují za zjednodušující. Uvádějí nepřiznanou

⁷⁴ Bartovský ve *Slovníku mediální komunikace* jako základní typy syntaktické struktury hypertextu uvádí strukturu síťovou, stromovou a osovou (2004, s. 79).

citaci Uhlíře o relativnosti uzavřenosti a otevřenosti textů (Uhlíř, 2000, on-line; viz zde s. 34). Upozorňují, že postup přes hyperlinky k dalším zdrojům může čtenáře odvést nejen k jiným kontextům, ale i do jiných oblastí (Uhlíř, 2000, on-line).⁷⁵ (Velká část této podkapitoly je převzata z autorčiny rigorózní práce, což by se rovněž slušelo uvést.)

Nakolik je ale čtenářova cesta textem přímá či pohodlná, je jen otázkou manifestace odkazu a jeho využití čtenářem. Kde odkaz přítomen není (ať už bibliografický v tištěné knize, nebo elektronický link v prostředí internetu), může čtenář, pokud pocítí-li potřebu hlubšího vhledu do problematiky, než jaký nabízí autor, vyhledávat aktivně sám, pokud nedostačuje jeho vlastní soubor znalostí o světě (na něž se odvolávají autoři; 2004, s. 264–265). Stejně tak může čtenář veškeré odkazy ignorovat. Záleží, v jaké rovině chápání hypertextu se pohybujeme.⁷⁶

⁷⁵ „Představme si postup skrze hyperlinky do dalších a dalších zdrojů, tedy ustavičné vzdalování od vstupní stránky hypertextového čtení. Tak se dostáváme nejenom do jiných kontextů, odlišných od toho původního, ale nakonec i do docela jiných oblastí, které se vymykají předmětu zájmu, s nímž jsme započali, a prvotní vrstvě ideálních objektů, jimiž jsme do přediava hypertextových vztahů vstoupili.“ (Uhlíř, 2000, on-line) Toto tvrzení podporuje provázanost informací na Internetu, kdy lze z jednoho bodu (uzlu) dospět do zdánlivě velmi vzdáleného jen několika kroky, resp. cestou přes několik dalších uzlů. Tématu vzájemného propojení prvků propojených vazbami je věnována studie amerického psychologa Stanleyho Milgrama (1967), v níž ukazuje vzájemnou propojenost všech lidí na Zemi. Na příkladu sociálních sítí, kdy každého jednotlivce dělí od jakéhokoli jiného jednotlivce průměrně 5,5 prostředníků, princip zvaný šest kroků od sebe, ukázal tzv. malý svět. Uzel je v tomto pojetí možno chápat jako v rámci sítě komunikující prvek, tedy podoba s uzlem jako jednotkou hypertextu je nasnadě. Na skutečnosti hustého propojení uzlů je postavena tzv. Wiki Game (či Wikipedia Race apod.; hra má mnoho variant), jejímž cílem je dostat se z náhodného článku na Wikipedii ke zvolenému cílovému článku postupným procházením co nejméně odkazů v aktuálně navštívených článcích Wikipedie (k ověření počtu navštívených uzlů slouží funkce historie procházení; variantou kritéria je čas potřebný k dosažení cílového článku). Hru může hrát jedinec i libovolné množství více hráčů, a to buď simultánně, nebo na jednom počítači, kdy se hráči střídají. Příklady her, které dobře ilustrují princip provázanosti uzlů, jsou 5-Clicks-to-Jesus či Clicks to Hitler. Podrobně na příslušné stránce Wikipedie: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wiki_Game.

⁷⁶ Autoři dále toto pojetí ještě rozvádějí v tom smyslu, že na rozdíl od dynamického vzniku myšlenkových asociací jsou autorem nabízené odkazy deterministické (2004, s. 266). Ano, je v rukou autora, jaké odkazy čtenáři nabídne, ale zůstává v kompetenci čtenáře, nakolik jich

Další otázkou je, nakolik je vhodné na disproporci otevřenosti a uzavřenosti obsahu uzlů v případě elektronického hypertextu poukazovat: skutečnost, že jednotlivé uzly mohou mít lineární povahu, je nasnadě, a pro potřeby popisu elektronického hypertextu by stačilo zmínit, že do vzájemných vztahů vstupují také uzly s obsahem lineární povahy. Protože se ale zaměřujeme na popis elektronického hypertextu jakožto sítě provázaných uzlů (nikoli obsahem jednotlivých uzlů bez vazeb na jiné), nebudeme se touto skutečností dále zabývat.

Autoři chápou uzavřenost textu jako jeho nejvyšší hodnotu a čtenář podle nich „*musí znát povinné penzum ostatních teorií a nemůže si je dočítat během četby textu*“ (2004, s. 264). Znamená to tedy, že čtenářovy znalosti autoři považují za uzly hypertextu? V tom případě vstupují tyto mentální uzly do interakce s uzly manifestovanými stránkami hypertextů nebo jednotlivými informacemi. Uzel, který se smyslově vnímatelně nemanifestuje mimo čtenářův mentální prostor, zůstává skryt okolí, a znalost čtenáře je tak pro autora otázkou živosti Schrödingerovy kočky. Nelze potom než souhlasit s formulací autorů ohledně zdání, „*že autor není schopen vyvážit uzavřenost a otevřenost textu a rozumně určit hranici ve prospěch všech jeho čtenářů*“ (tamtéž).

Na podobnost asociativního charakteru myšlenkových pochodů s hypertextem upozorňoval již Bush (1945, on-line).⁷⁷ Jak zdůrazňují autoři, kteří se dále zabývají kognitivním procesem porozumění slyšenému a čtenému textu: „*Správné poznání věci*

využije a zda tam, kde odkazy chybí, bude dále hledat sám (srov. výše k problematice vyhledávání informací u Sklenáka, 1996a, s. 90–91). Záleží samozřejmě na prostředí, v němž je autorův prolinkovaný text přítomen (zde předpokládám prostředí Internetu), a na povaze autorského textu: zcela deterministický bude např. literární hypertext, kde je počet možných cest vybíraných čtenářem konečný (oproti řádově nesrovnatelně rozsáhlejším možnostem, které nabízí prostředí Internetu).

⁷⁷ Na Bushovu zásluhu o vyslovení této ideje poukazuje Charney (1994, s. 6). Ve studii uvedená reference k tvrzení „*[p]odle současných poznatků není lidské myšlení lineární* (Hrbková, s. 2)“ (2004, s. 265) není bohužel dohledatelná. Studie Hrbkové, která měla být podle seznamu literatury dostupná na adrese <http://www.cuni.cz/~hrbkoval/hypertext/index.htm> (a kterou Marešová uvádí v seznámech literatury i v dalších svých příspěvcích), není dostupná. Tento příklad ilustruje nebezpečí odkazování na zdroje, které existují výhradně v elektronické podobě a které nevyšly jako oficiální elektronická publikace.

a jevů především znamená poznání jejich vztahů, vzájemných souvislostí a závislosti mezi nimi.“⁷⁸ (tamtéž) Tyto vztahy pak reprezentuje tzv. soubor znalostí o světě.

Autoři poukazují na potřebu kontextu v komunikaci a k linearitě přistupují (ve shodě s formulací Bushe, 1945, on-line) jako ke způsobu přijímání informací, který není lidskému vnímání vlastní a který vychází z fyzické formy textu (tamtéž). Vymezují se vůči (podle nich domnělé) implikaci, že podobnost organizace hypertextů⁷⁹ a organizace informací v lidském mozku usnadňuje čtení, psaní, či dokonce myšlení a učení (tamtéž). Pro případný model znázorňující strukturu lidské paměti autoři doporučují respektování faktu, „*že se tato paměť skládá jednak z určité zásoby pojmů, informací či dat, jednak z procesu jejich interpretace*“ (tamtéž).

Srovnání takového modelu struktury lidské paměti s modelem vybraného hypertextu (který je ze své podstaty snáze realizovatelný, neboť vstupní data mají výhradně digitální povahu)⁸⁰ by jistě přineslo zajímavé výsledky, s jejichž pomocí by bylo možné ověřit podobnost systémů organizace informací v lidské mysli a řekněme v prostředí Internetu (v případě, že bychom pracovali s elektronickým hypertextem). Modelování lidského myšlení by pak mohlo rozřešit otázku, zda hierarchické a lineární uspořádání informací v síti usnadňuje čtenáři pochopení čteného.

Za nosné pokládám (autory plagiované) srovnání dynamického asociativního myšlení s tvorbou odkazů v prostředí elektronického hypertextu, které determinuje čtenářovy možnosti postupu přijímání informací (až na dodatek o neuronech Charney, 1994, s. 7–9).

⁷⁸ Autoři dále vhodně upozorňují na vlastnosti takového souboru: „*Tato základní mentální struktura v podstatě není jazyková, avšak prostřednictvím jazyka se vytváří a neustále obohacuje.*“ (2004, s. 265)

⁷⁹ Vyšší míra přirozenosti či intuitivnosti hypertextu oproti lineárnímu textu podle autorů „*předpokládá strukturální shodu informací ze síťového systému v dlouhodobé paměti osoby a prezentace informace v hypertextu*“ (2004, s. 265), což ale podle nich „*odporuje důležitým dlouhotrvajícím psychologickým zkoumáním o organizaci informace v paměti a procesu nabývání nových informací v paměti*“ (2004, s. 265). Toto tvrzení dokládají poukazem na hierarchickou a sekvencionální organizaci vědomostí v lidském mozku, která se zdá pravděpodobnější než názor o amorfni asociativní síti uspořádání zpráv v paměti (Charney, 1994, s. 7).

⁸⁰ Pro modelování vztahů prvků elektronických hypertextů lze využít množství nástrojů, např. WebML (Web Modeling Language).

Autoři se dále zabývají efekty, které má uspořádání textu na čtenářovo porozumění čtenému a kvalitu a náročnost tvorby mentální reprezentace textu. Upozorňují, že vzhledem ke snadnosti četby textů sledujících známé strukturální vzorce či žánry (schémata), se v případě hypertextů, jejichž četba vyžaduje při uspořádání informací aktivitu čtenáře, „*umocní potíže s vytvářením koherentních mentálních reprezentací textu*“ (Charney, 1994, s. 12).

Otázku novosti hypertextu v závěru autoři v kontradikci k úvodu řeší velmi srozumitelně: „[...] *hypertext není zcela novou formou uspořádání informací, ovšem s nástupem nových informačních technologií získal zcela novou podobu a rozměr – v současné době si snad jeho rozměrnost a dosah ještě neumíme představit.*“ (2004, s. 268) Obsahovou analýzu textu a pochopení psychologie čtenáře a autora, které považují za zásadní problém zpracování textů, ukládají jako úkol budoucím lingvistům a kognitivním vědcům. Hypertextová forma uspořádání informací ani stále sofistikovanější informační technologie na tuto problematiku z oblasti zpracování textu podle nich bez porozumění obsahu textu nestačí (tamtéž).

Příspěvek Marešové *Vliv hypertextu na proces čtení*, který vyšel ve sborníku z 12. kolokvia mladých jazykovedců konaného v roce 2002 ve městech Modra a Piesok, zřejmě vznikl současně s výše komentovanou studií. Některé (již v předchozím příspěvku plagiované) pasáže ze studie Charney (1994, on-line) jsou bez patřičné citace uvedeny i zde, další dosud nevytěžené úseky jsou použity nově. Příspěvek jde zcela ve stopách svého předchůdce (Marešová – Mareš, 2004, s. 262–269) a uvádí i totožný citát I. M. Havla v úvodu.⁸¹

Autorka vychází z předpokladu, že zásadním prvkem koncepce textu (chápaného jako soubor autorem vybraných myšlenek) je struktura. Pokud je tato struktura dobře definovaná, usnadňuje čtenáři proces vnímání a porozumění textu (2005, s. 76). Klíčovost struktury podle autorky „*spočívá v jisté úpravě textu, která vnímání díla učiní jednodušším a stravitelnějším. V minulosti to byl literární kritik, později typograf, v současnosti se o zvýšení přitažlivosti textu pokouší **hypertext*** [zvýraznění **hypertext**

⁸¹ Příspěvek vykazuje i další řekněme metodologické přešlapy. Odhlédnu-li od nedůkladné korektury, nejvýraznější je citování autorů nikoli z původních pramenů, ale z jiné studie (a bez uvedení prací citovaných „z druhé ruky“ v seznamu literatury, např. Meyer, Carlson, Beeman – vše autoři, z jejichž prací čerpá Charney, 1994).

Marešová]. “ (tamtéž) Tuto personifikaci hypertextu považuji za zavádějící, neboť je to stále autor, kdo text pro čtenáře připravuje, jen využívá specifického způsobu zpracování textu.

Mám výhradu k následující autorčině formulaci: „*Elektronické publikace jako celek či jejich jednotlivé části lze provázat souvisejícími dokumenty, čímž je čtenáři podstatně rozšířen prostor pro manipulaci s informacemi, kdy může pružně přecházet z jednoho dokumentu do druhého.*“ (tamtéž) Elektronické publikace (a jejich části), tedy uzly, jsou navzájem provázány pomocí odkazů, nikoli dokumentů samotných. Pokud autorka poukazuje na skutečnost, že při internetovém vyhledávání získává uživatel odkazy na dokumenty (uzly) s podobným obsahem, je třeba mít na paměti, že výsledky takového vyhledávání jsou prací speciálních vyhledávacích programů, které srovnávají obsah dokumentů (uzlů), nejedná se o vlastnost uzlů. Samotné dokumenty se na základě vzájemné podobnosti bez autorského zásahu nepropojí.

Rozlišení tří hypertextových struktur, na němž autorka ilustruje nejednoznačnost formálního odlišení hypertextu od lineárního uspořádání (tamtéž), je totožné s uvedením tohoto rozlišení v předchozím příspěvku (2004, s. 263).

Autorka uvádí výhody hypertextového zpracování informací oproti knižním záznamům, zejména pohodlí uživatele při vyhledávání souvisejících informací (2005, s. 77). To ovšem platí v případě, že jsou tyto informace autorem propojeny nebo existuje-li technické řešení jejich propojení (viz výše poznámka č. 68 o vyhledávání souvisejících informací v internetových prohlížečích). Musím komentovat vyjádření autorky, že „[h]ypertext ve srovnání s předchozími přístupy [tiskem vydané publikace] vždy rozšiřuje možnosti čtenáře a nabízí větší počet alternativ interpretace textu“ (tamtéž). Interpretací textu je vždy mnoho (tolik, kolik je interpretujících čtenářů), záleží na tom, zda a jakým způsobem jsou zapsány. Pokud jsou dostupné formou elektronického dokumentu na Internetu (resp. v síti, kde čtenář informace hledá), tedy pokud představují uzel, je pak možné na ně odkazovat, odkazy ale opět musí někdo vložit do jiných uzlů.

Dále: „*Tato schopnost pohybovat se v textu libovolně všemi směry, vystupovat z něho ven vytvořila čtenáři iluzi, že je sám tvůrcem, že může ignorovat postup, který byl v klasické tištěné publikaci doporučen.*“ (tamtéž) Toto tvrzení by si zasloužilo bližší vysvětlení, minimálně popsání směrů, jimiž se čtenář může vydávat (vždyť i při četbě tištěné knihy může čtenář listovat dopředu i zpět, ač předem neví, kde zrovna skončí,

pokud si v již přečteném neučinil poznámku; jistotu, kam povede případný odkaz, nemá ani čtenář elektronického hypertextu).⁸² Libovolnost pohybu je možná jen do té míry, do níž ji umožňuje autor (příp. autoři); opět pokud vyloučíme, že čtenář sám používá nástroj internetového vyhledávání (i tehdy je však jeho pohyb omezen existencí či neexistencí vyhledávaných uzlů).

Zbytek studie opakuje již v předchozím příspěvku převzaté pasáže z Charney (1994, on-line). Úseky přejeté nově se zabývají možnostmi, jež mají k dispozici autoři hypertextů pro usnadnění procesu čtení (např. využitím různých způsobů uspořádání informací – podle abecedy, v prostorovém nákresu apod.); přičemž „[t]ato řešení předpokládají, že tvůrci hypertextu mohou předvídat soubor nutných cest a mohou spolehlivě určit, který čtenář bude potřebovat jejich způsob uspořádání“ (Charney, 1994, s. 31). Jak Charney vhodně poukazuje (a Marešová nepříliš obratně překládá),⁸³ množství možných kombinací různých přístupů a faktorů umožňuje tvorbu velmi mnoha alternativních cest, jimiž může čtenář dospět k cíli (tamtéž).

Autorka uzavírá apelem na čtenářovo zamyšlení se nad vlivem hypertextového zpracování informací na porozumění a apelem na autorskou sebereflexi, jež by měla směřovat k poučené tvorbě hypertextů zohledňující potřeby čtenáře (tamtéž).

Tématem čtyřčísle časopisu *Čeština doma a ve světě* z roku 2006 byla čeština na Internetu. V rámci sekce *(Hyper)text a obraz, psanost a mluvenost* byl publikován

⁸² Na předpokládané důvěřivosti čtenáře stavěl např. internetový žert zvaný rickrollování, kdy čtenář otevřel odkaz, o němž se domníval, že se váže k tématu (odkaz měl zpravidla formu „důvěryhodného“ aktivního textu). Místo předpokládaného rozšíření hledaných informací se však dočkal videoklipu k písni Ricka Astleyho *Never Gonna Give You Up*. Srov. též rozdíl v patrnosti cíle odkazu v elektronickém hypertextu a v tištěné knize: „*It should be added that hypertext is by nature opaque, unlike a book, which has multiple, constantly accessible reference points.*“ (Vandendorpe, 2009, s. 2)

⁸³ Srov. „*Considering the huge number of possible combinations of these factors, the number of alternatives paths that a designer might create becomes a practical impossibility, let alone the problem of directing the right readers to the right paths.*“ (Charney, 1994, s. 31)

„*Vzhledem k obrovskému množství kombinací různých faktorů je počet alternativních cest, které by mohl tvůrce vytvořit, nemožný, natož pak problém správného směru, kterým se čtenář vydá ke správnému cíli.*“ (Marešová, 2005, s. 79) Jak je patrné z uvedené pasáže v originále, dalšími proměnnými jsou čtenář a cesty, nikoli směry a cíle.

příspěvek Marešové *K hypertextové struktuře* (2006a, s. 42–49), který přináší obecný popis hypertextu⁸⁴ a nástin jeho principu včetně historického exkurzu.

Po připomenutí vývoje pojmu autorka upozorňuje na využití prvků hypertextu i v dalších médiích (kinoautomat, gamebook – viz zde kapitola *Hypertextovost v současné kultuře*, s. 63n, grafická úprava novinových článků, mapa) (2006a, s. 42). Dále se autorka zabývá strukturami, které se ustálily podobně jako formy či vzorce lineárních textů (2006a, s. 43), přičemž vychází z Bernsteinem formulovaných definic (Bernstein, 1998, on-line).⁸⁵ Autorka tyto definice doplňuje vlastními příklady.

V části *Využití hypertextu v literární tvorbě* (2006a, s. 45–47) se autorka věnuje vzestupnému trendu využívání nelineárního způsobu práce s textem a jako příklady uvádí několik děl zahraničních i českých spisovatelů a jejich způsob práce s hypertextualitou. Upozorňuje na možnosti, které literární tvorbě přinesl elektronický hypertext, jenž byl spisovateli využíván v 80. letech 20. století v souvislosti s rozmachem literárně-technického hnutí kyperpunk (tamtéž). Důkladněji se věnuje popisu multimediální novely Markéty Baňkové *Město.html* z roku 1998.

V souladu se svými staršími příspěvky autorka vyzývá k dalšímu zkoumání hypertextových struktur, zejména v souvislosti s možnými změnami způsobů vnímání a předávání informací (Marešová, 2006a, s. 48). Její trvalé přesvědčení o spíše

⁸⁴ S úvodní definicí autorky lze víceméně souhlasit: „*Hypertext je pojem označující skupinu textů, které jsou mezi sebou propojeny pomocí odkazů (linků), což umožňuje čtenáři procházet textem nelineárně, bez striktně definovaného počátku, konce i sledu textu.*“ (s. 42) Výhrady mám k autorkou blíže nespecifikované „skupině textů“, navzájem propojené mohou totiž být i části jednoho textu. V této formulaci by bylo vhodné specifikovat prostředí, v němž se hypertext manifestuje, např. Internet (který má autorka nejspíš na mysli). Dále – pokud autor text prolinkuje natolik důmyslně, že čtenář musí postupovat jediným způsobem (viz o determinismu výše), nelze mluvit o nestriktnosti počátku, konce a sledu textu. Ač se jedná o specifický případ, považuji za užitečné jej zmínit, protože sama existence linků nezakládá nelineárnost, může se jednat o pouhou digitální suplementaci otáčení stránek knihy, kdy odkaz vede na následující (či předchozí či jinou) stránku.

⁸⁵ Zjevné nepřesnosti v (nepřiznaném) překladu mohou být zavádějící, srov.:

„*In the Cycle* [zvýraznění **Cycle** Bernstein], *the reader returns to a previously-visited node and eventually departs along a new path.*“ (Bernstein, 1998, on-line)

„*Cyklus – čtenář se vrací na uzel (nod), ve kterém již byl, eventuálně odchází po nové cestě.*“ (Marešová, 2006a, s. 43)

negativním vnímání hypertextů čtenáři⁸⁶ by bylo vhodné podložit studií – zvláště, pokud čtenářské výzkumy, na něž autorka bohužel neodkazuje, naproti tomu „*dokazují, že současný čtenář sahá ke knize daleko méně často než kdykoli předtím*“ (Marešová, 2005, s. 77).

V příspěvku se slibným názvem *K teorii hypertextu*, který vyšel ve sborníku příspěvků z 5. mezinárodní konference *Setkání mladých lingvistů*, která se konala v Olomouci v roce 2004, autorka dále rozpracovává problematiku tvorby a přijímání hypertextu (Marešová, 2006b, s. 206–209). Interpretace hypertextu podle ní zahrnuje nad rámec interpretace textu „[...] i hledání vztahů mezi texty různých subsystemů. V mnohem větší míře než v tradičních textech se tu manifestuje metoda tvořivého pochybování. Prvořadou roli hrají v hypertextu vztahy mezi významy a z těchto vztahů je potom možné tvořit nové kombinace a možnosti. To je zárukou invence, která vede k novým hierarchiím a kvalitě poznávání.“ (2006b, s. 206) Jako předpoklad pro pohyb v hypertextové struktuře uvádí autorka kritické myšlení a způsob čtení takových textů označuje jako nehierarchický a relativizující (tamtéž).

Souhlasím s tím, že četba hypertextu, kdy čtenář může být v rámci několika málo uzlů konfrontován s rozdílnou kvalitou a především autorstvím (někdy i těžko dohledatelným či prokazatelným), klade vyšší nároky na jeho ostražitost. Kritický přístup k informacím je ale potřebný za všech okolností; nejsem si jista, zda lze tvrdit, že např. při vyhledávání mimo ověřené zdroje by na kritický přístup měl být kladen obzvláštní důraz – tím bychom se dostali k otázce důvěryhodnosti zdrojů in genere.

⁸⁶ Zdůraznění „břemenné“ povahy výběru a uspořádávání informací čtenářem plagiuje autorka ze studie Charney (1994, s. 12) v několika svých příspěvcích (2004, s. 267; 2006a, s. 48).

Srov. dále: „*Smyslem našeho zamyšlení nebylo vyřešení problematiky vytváření hypertextu, ale snaha o čtenářovo zamyšlení se nad aspekty, které mohou mít vliv na porozumění čteného textu a autorovu reflexi v tom smyslu, aby uvedené aspekty vzal v úvahu při tvorbě hypertextů tak, aby jejich vývoj neodradil čtenáře úplně, ale naopak aby mohl efektivně čtenáři sloužit.*“ (Marešová, 2005, s. 79)

„*Podle mnoha autorů vyniká hypertext schopností osvobodit čtenáře i autora od omezení textových hranic a umožňuje čtenáři putovat skrze text na základě vlastních potřeb a přání. Na druhé straně je tato svoboda zatížena větším břemenem mentálního zpracování textu. Přes jistý pesimismus zaznívající z řad čtenářů, kteří jsou hypertextem spíše zmateni, je třeba tuto strukturu dále zkoumat [...].*“ (Marešová, 2006a, s. 48)

Při popisu síťového uspořádání informací (uzlů) v hypertextu uvádí autorka definici Nelsonova perplexu a Barthesovu představu ideálního textu, a to v doslovném znění, jež uvádí Horáková, ani Horáková ale nevychází ze zdrojových studií (2003, on-line; viz výše). Celá následující pasáž o měnitelném středu hypertextového systému je převzata ze studie Horákové (viz výše).⁸⁷ Neexistenci středu vztahuje Marešová „na výslednou podobu mentální reprezentace textu“ a poukazuje na Uhlířův konferenční příspěvek o práci s elektronicky zpracovanými historickými dokumenty (2000, on-line). Z něj vyvozuje, že „[h]ypertext se stává reprezentací symbolické analýzy zakládající se na různých kombinacích různých relativních intencí, umožňuje perspektivistický pohled na historické kulturní dědictví, čímž zároveň vylučuje jednoznačnost“ (2006b, s. 207).

Marešová opět zdůrazňuje nejednoznačnost nelinearity hypertextu v souvislosti s možností existence lineárních dokumentů v rámci sítě a uvádí rozlišení tří hypertextových struktur (2006b, s. 207–208, viz ale už 2004, s. 263; 2005, s. 76).

Další příspěvek Marešové s názvem *K sémiotickým aspektům hypertextu*, který vyšel ve sborníku *Člověk – jazyk – text* v roce 2008, opět shrnuje od druhé poloviny 20. století postupující zájem různých oborů o zkoumání způsobu myšlení (Marešová, 2008, s. 39–43). Autorka hypertextovou strukturu označuje za nejobvyklejší způsob, jímž jsou uživatelům předkládány informace pomocí informačních a komunikačních technologií (ICT) a dodává, že nejde o nový princip (jako příklad z předinternetové éry uvádí opět poznámku pod čarou v lineárním textu) (2008, s. 39).

V řešení otázky linearity a nelinearity textu autorka uvádí názor Andrese Luca, který považuje tištěný text za manifestaci lineárního uspořádání informací a elektronický hypertext za manifestaci způsobu lidského myšlení (1999, on-line) – Lucem uváděné „odskoky“ ale nejsou ničím jiným než demonstrací asociativního myšlení, jež inspirovalo Bushe k teoretickému návrhu Memexu.

Autorka se dostává k otázce polysémnosti každého textu, jehož významy jsou čtenářem aktivovány nezávisle na lineární či nelineární povaze textu, a odkazuje na práce Michaila Bachtina a jeho termín mnohohlasí (Marešová, 2008, s. 39). V jejím podání, které se zabývá primárně elektronickým hypertextem, dochází k míšení pojetí hypertextu uplatňovaného v elektronické komunikaci a hypertextu v hypersémiotickém smyslu. Hypertext je jednak (mentálním či různě – digitálně, písemně aj. –

⁸⁷ Použitá forma odkazu naznačuje pouhou parafrázi, jedná se však o doslovnou citaci.

manifestovaným) způsobem uspořádání informací, jednak způsobem jejich zprostředkování v elektronickém prostředí. Elektronicky jsou zprostředkovávány právě ony různě uspořádané informace, jedná se tedy o hierarchický vztah těchto přístupů k hypertextu: jednou jako specificky uspořádaných (provázaných) informací, podruhé (návazně) jako jejich (zde elektronické) zpřístupnění reflektující způsob jejich uspořádání. Přehlednějšího podání by autorka dosáhla, pokud by zohlednila stručný metodologický příspěvek Kořenského (2008, s. 9–11), který zazněl o rok dříve, než vyšel její příspěvek, případně teorii informace, z níž Kořenský vychází.⁸⁸

Další odstavce příspěvku Marešové (2008, s. 40) je stylistickým cvičením parafráze jejího vlastního textu (2004, s. 263–264) a k problematice širší interpretačních možností čtenáře nelineárního textu nepřináší nic nového.

V oddíle zaměřeném na literární sémiotiku a hypertext shrnuje autorka Saussurovu koncepci jazykového znaku a Barthesovu kritiku tohoto přístupu a dále připomíná Landowem popsané prvky hypertextu, jako je volitelná otevřenost textu a decentrovanost (Marešová, 2008, s. 41–42).

Kořenský se v příspěvku *Intermedialita – intertextualita – multitextualita – hypertextualita*, který zazněl na olomouckém sympoziu *Intermedialita: Slovo – obraz – zvuk* konaném v listopadu 2007, vyrovnává s šíří užívání termínu médium (v obecném pojetí jako prostředku umožňujícího komunikaci) a jeho derivátů, které se dostávají do „konkurenčních“ vztahů (jak je autor nazývá) s dalšími pojmy a termíny souvisejícími s oblastí komunikace (Kořenský, 2008, s. 9–11). Zdůrazňuje přitom jejich nejasný vztah k opozici označující – označované (2008, s. 9). Pro rozkrytí těchto nejasností se obrací k obecné teorii informace a k sémiotice, podle nichž náleží termíny kanál a médium k označujícím entitám; kód zůstává v pozici mezi sdělujícími technologií a sdělením (tamtéž).⁸⁹

⁸⁸ K tomu ještě dále: „Někteří autoři považují hypertext za otevřený systém, zatímco lineární za uzavřený. Tento pohled však platí pouze v jistém smyslu – neboť otevřenost textu nemusí být pouze vlastností elektronického hypertextu.“ (Marešová, 2008, s. 39)

⁸⁹ Problematika pozice kódu je podle Kořenského „[...] bez obtíží řešitelná, jestliže využijeme pojmy *substance* a *forma výrazu* v *hjelmslevovském* smyslu, neboť pak je *substanční složka výrazové stránky kódu soumezná, kontaktní se sdělujícími technologií, zatímco forma výrazu je soumezná, kontaktní se sdělením.*“ (2008, s. 9)

Dále autor řeší otázku vzájemného vynucování vlastností variantních složek kanál – médium – kód – sdělení. Řešení hledá v případě slova text, jež vymezuje jako bilaterální jednotu kódu a sdělení (2008, s. 10).⁹⁰ Šíří pojetí textu autor chápe jednak jako „spektrum druhů textů navzájem různých na základě různosti kódů v soumeznosti s růzností médií“, jednak jako „otázk[u] hranic jednotlivého textu daných identitou kódu a sdělení“ (tamtéž).⁹¹ Různá pojetí širě chápání textu se pak odrážejí v pojetí souvisejících pojmů.⁹²

V místě, kde se autor zabývá „konkurenčním“ vztahem pojmů multitextualita a hypertextualita, nejprve poznamenává, že hypertextualitu pro tento účel chápe „bez běžné apriorní závislosti na elektronické komunikaci, tedy v hypersémiotickém smyslu (Derrida, Bachtin). Musíme nejprve vzít na vědomí dvojí chápání pojmu hypertext: je to jednak jakýsi a) „nadtext“ – s vnitřní strukturací z hlediska produkce, tedy komplexní komunikát, jednak b) nelineární strukturace z hlediska recepce spočívající v různých

⁹⁰ Problematiku obousměrné transformovatelnosti bilaterálních teorií na unilaterální nechává autor stranou (2008, s. 10).

⁹¹ Na perspektivnost rozšíření pojmu a termínu text poukazuje Kořenský ve své dřívější studii v souvislosti s počítačem zprostředkovanou komunikací, která přináší nutnost vyrovnat se s novými vztahy, do nichž vstupuje psaná a mluvená komunikace, verbální a neverbální komunikace, grafické, verbální a neverbální kódy (2006, s. 9–10). „V těchto souvislostech je patrné, jak perspektivním teoretickým přístupem je rozšířené pojetí pojmu a termínu text, či diskurz, které dovoluje chápat jako textový celek útvary založené na využití nejrůznějších kódů [...]“ (2006, s. 10)

⁹² Zde si dovoluji rozsáhlejší citaci autorova řešení, které považuji za naprosto pregnantní:

„Intuitivně lze intertext a multitext rozlišit takto: intertextualita se týká vztahů textů chápaných z nějakého důvodu samostatně, multitext[*a*]lita se týká členitosti, která je sekundární vzhledem k nějak odůvodněné primární celistvosti textu. Kritériem onoho důvodu je protiklad homogennosti – heterogennosti mediální stránky textu, přirozeně ve vztahu, soumeznosti s charakterem kódu. V této souvislosti je tedy role média jako technologie klíčová. Touto cestou je možné intertextualitu a multitextualitu promítnout na pojem intermediality následujícím způsobem:

mediálně homogenní intertextualita není intermedialita;

mediálně homogenní multitextualita není intermedialita;

mediálně heterogenní intertextualita je intermedialita;

mediálně heterogenní intertextualita je intermedialita. [členění Kořenský]“ (2008, s. 10)

čtecích drahách (linking), přičemž je třeba rozlišovat obligatorní a potencionální linking z pohledu produkce. V této souvislosti se mluví často o „negaci“ klasického schématu autor – text – čtenář.“ (tamtéž)⁹³

Příspěvek Chvojkové *Prolegomena k teorii hypertextu*, který zazněl v roce 2007 na 8. mezinárodní konferenci *Setkání mladých lingvistů* konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého a který byl o rok později vydán v konferenčním sborníku, přináší základní vymezení hypertextu jako struktury a hypertextu jako principu (Chvojková, 2008, s. 136–145). Není bez zajímavosti, že autorka vůbec nevyhází z příspěvků, jež k tomuto tématu publikovala Marešová (viz výše).

V úvodu autorka v souvislosti s rozvojem komunikačních technologií poukazuje na nové textové komplexy, z nichž zdůrazňuje vícekódové komunikáty (2008, s. 136). Poznává, že s termíny komunikát a text pracuje synonymně a chápe je jako znakové útvary v širokém smyslu (2008, s. 143). Zmiňuje různou motivaci vedoucí k označení vícekódových komunikátů, která často vychází z vlastností těchto komunikátů.⁹⁴

⁹³ K tomu dále autor:

„Ve smyslu a) může konkurovat pojem hypertext pojmem multitext a možná i intertext, a to v závislosti na řešení otázky šíře textu.

Vyplývá, že:

- hypertextualita mediálně homogenní není intermedialita;
- hypertextualita mediálně heterogenní je intermedialita.

Dále platí, že:

- a) hypertextualita mediálně homogenní je multitextualita;
- b) hypertextualita mediálně heterogenní je intermedialita.

Rovněž platí, že:

ba) hypertextualita mediálně heterogenní spočívající v různosti média v souměznosti s růzností kódu jako „nadtext“ daný produkční intencí, normou, konvencí jsou takové útvary jako divadlo, hudební divadlo, film, laterna magika, kinoautomat...;

bb) hypertextualita mediálně heterogenní – jako transformace jsou všechny druhy „mediálních překladů“ (dramatizace básnického nebo prozaického textu, filmové zpracování literárního textu, ale i programní hudba apod.).“ [členění Kořenský] (2008, s. 10–11)

⁹⁴ Vedle hypertextu např. polytexty, srov. vymezení v Kaplan (1995, on-line), na nějž Chvojková poukazuje: „*Politexts* [zvýraznění **Politexts** Kaplan]: *multiple iterations of*

Autorčina specifikace pohledu, z nějž bude přistupovat k hypertextu, je metodologickým prvkem, jehož uplatnění považují za zásadní (samozřejmě nejen v případě studií hypertextu, nicméně právě u takto interdisciplinární a široké problematiky je obzvláště vhodný). Autorka předesílá, že se zabývá rozdíly mezi hypertextem a klasickým (zpravidla verbálním) textem, tedy rozdíly, které nesouvisí s technologií zpracování (elektronického) hypertextu (Chvojková, 2008, s. 136). Vymezuje se vůči charakteristice hypertextu zpracované Nekulou v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (2000, s. 172), která podle ní akcentuje pohled produkce hypertextu na úkor (Nekulou opominuté) recepce.

Hypertext autorka vnímá „jako objekt teorie textu, tedy jako soubor vysoce komplexních komunikátů“ (Chvojková, 2008, s. 136). Předesílá, že k hypertextu přistupuje jednak z hlediska produkce jako ke struktuře, jednak z hlediska recepce jako k „imanentnímu principu textů“ (tamtéž).⁹⁵ Poukazuje na nejednoznačnou povahu hypertextu, kdy může být charakterizován (1) ve shodě s Barthesem a jeho definicí lexii (viz zde s. 18) jako „soubor textových bloků [...], které jako celek tvoří komplexní komunikát, a s ním i specifickou formu vyjádření“ (tamtéž), nebo (2) může být ve shodě s Bartovským chápán jako specifický typ „textového média založeného na počítačovém systému“ (Bartovský, 2004, s. 79). Chvojková podotýká, že právě toto druhé pojetí hypertextu jako média je v uvažování o této problematice častější (2008, s. 136) a že „elektronický hypertext bezpochyby představuje dominantní typ strukturního hypertextu“ (2008, s. 138).

the 'same text'. Perhaps paradoxically, this is the very feat at which the printing press has been said to excel -- multiplying a text by producing a prodigious number of exact copies. But with electronic technologies, some have argued, the tools of reproduction will devolve to the multitudes, restructuring the conditions under which texts are created and circulated. Hence, anyone can, theoretically at least, access, replicate, and retransmit a text.“ (Kaplan, 1995, s. 22)

⁹⁵ Chvojková si je vědoma styčných ploch hypertextuality a intertextuality a upřesňuje, že vychází z definice strukturního hypertextu (2008, s. 143). Rozdíl strukturního hypertextu a hypertextuality recepce v případě jeho pojetí jako principu ukazuje dále na pojmech explicitní a implicitní hypertext, kdy „explicitní hypertext lze chápat jako materializovaný, viditelný nad-text“ a implicitní hypertext, jehož materiální stránka je skryta, využívá prvků textové deixe a textové orientátory (2008, s. 137). Pomocí těchto pojmů autorka ilustruje skutečnost, že hypertext je princip uplatňovaný nezávisle na použité technologii (tamtéž).

V případě pojetí hypertextu z hlediska produkce jej chápe jako „rozvětvenou hierarchicky uspořádanou textovou strukturu s mnohonásobně rozvětvenými a navzájem propojenými textovými bloky (pomocí linků) [zvýraznění linků Chvojková]“ (2008, s. 137), kdy výsledkem je komplexní komunikát (zde Chvojková odkazuje na studii Kořenského, 2008, s. 10). Jako příklad „takto chápaného hypertextu v nejširším smyslu“ uvádí Chvojková „interaktivní WWW prostředí“ (2008, s. 137). WWW prostředí je ale pouze prostředím, které propojení do něj vloženého obsahu umožňuje, samovolně však obsahy nepropojuje, jak upozorňuje Uhlíř (2000, on-line). Rovněž autorka v poznámce dodává, že samotné WWW prostředí nečiní hypertext hypertextem (2008, s. 143) – zřejmě má na mysli skutečnost, že princip hypertextu je uplatňován i v jiných médiích.

Jako příklady médií, kde je strukturní hypertext realizován, uvádí Chvojková snímek *Kinoautomat: Člověk a jeho dům* (viz zde s. 66) a seriál *Rozpaky kuchaře Svatopluka*, kde měli diváci pomocí hlasování možnost ovlivnit pokračování děje; příklad strukturního hypertextu v krásné literatuře představuje román B. S. Johnsona *Nešťastníci* (2008, s. 137). Na těchto případech poukazuje na hranice, jejichž posun nová média a v nich realizovaný elektronický hypertext dovolují (sousedství elektronický hypertext pak vhodně užívá pro odlišení od hypertextových struktur neelektronických tištěných / psaných komunikátů). Podotýká, že „ne každý text v elektronickém prostředí má hypertextovou strukturu a může být tedy považován za hypertext“ (2008, s. 138), což komentuje také Uhlíř (2000, on-line). Jako příklad elektronického hypertextu nabízí projekt Markéty Baňkové *Město.html* (2008, s. 138).

V popisu základních prvků hypertextu autorka upozorňuje na možné široké pojetí Internetu jako jednoho hypertextu a na dominanci verbálních textů, které představují hlavní předmět zkoumání související s hypertextem (tamtéž).

S poukazem na Inkinena (199[9], s. 24–26) představuje Chvojková tři nejčastěji uváděné vlastnosti elektronických hypertextů: multimedialitu, dynamicitu (která je důsledkem technologických možností práce s elektronickými hypertexty) a interaktivitu (kterou Chvojková nechápe jako určující vlastnost, ale opět jako důsledek pokročilé technologie) (2008, s. 138–139). V případě interaktivity, s níž je úzce spojena otázka nelinearity hypertextu, autorka zdůrazňuje nutnou (ač dočasnou) linearitu recepce úseků (dílčích sdělení) elektronického hypertextu (2008, s. 140). Na druhé straně pak

upozorňuje na možné nelineární čtení lineárně uspořádaných verbálních textů a uzavírá, že se v obou případech jedná o formální rozdíly (tamtéž).

V případě protikladu deklarované otevřenosti elektronického hypertextu⁹⁶ a ohraničenosti tištěného / psaného neelektronického textu Chvojková upozorňuje, že možnost zásahu do obsahu elektronického hypertextu je pouze fakultativní a záleží na povaze komunikátu; vymezení hranic elektronického hypertextu nepovažuje autorka za jeho definiční podmínku (tamtéž).

Pojetí hypertextu z hlediska recepce, tedy jako principu, vztahuje Chvojková k problematice autorem nabídnuté linearity, již ale čtenář nemusí respektovat. Hypertextový princip v tomto pojetí není vázán na elektronické prostředí a jako hypertext lze chápat např. Bibli a s ní související texty (2008, s. 142).

Rozdělení překrývajících se přístupů k hypertextu jako ke struktuře a principu, kdy „*ve strukturním hypertextu funguje hypertext jako princip*“ (2008, s. 142), označuje sama autorka jako nemálo heuristické, ovšem umožňující nově nahlédnout otázky intertextuality a ohraničenosti (tamtéž).

Příspěvek Evy Höflerové z roku 2013 cituje Nekulovo heslo v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (2002, s. 172) jakožto definici hypertextu pro potřeby lingvistiky.

Autorka shrnuje vlastnosti elektronického hypertextu do několika bodů: jako elektronický text chápe jakýkoli text zobrazitelný na obrazovce počítače (Höflerová, 2013, s. 196).⁹⁷ Takový text podle ní již je (nebo se vlivem činnosti autora a příjemce stává) součástí hypertextové struktury jiného textu, tedy i internetové sítě (tamtéž).⁹⁸ Aby se ovšem stal text součástí hypertextové struktury jiného textu, není třeba umisťovat jej na Internet – běžný textový editor umožňuje propojení částí textu pomocí odkazů, jeden dokument tedy může vykazovat vlastnosti hypertextu, aniž by byl součástí Internetu (a samozřejmě mohou existovat hypertexty realizované v jiné než

⁹⁶ Srov. Landow, 1997, s. 3; Uhlíř, 2000, on-line; Hodrová, 2003, s. 539.

⁹⁷ Bylo by vhodné upřesnit, jaká všechna zařízení autorka pokládá za počítač. Vzhledem k novosti příspěvku není na místě opomíjet novější technologie (tablety, chytré mobilní telefony).

⁹⁸ Implicitním předpokladem takového tvrzení je skutečnost, že text, součástí jehož hypertextové struktury se nový text stává, již je umístěn na Internetu, resp. provázán pomocí odkazů s jinými (hyper)texty na Internetu.

internetové síti, např. v rámci domácí sítě propojených počítačů). Bylo by vhodné zdůraznit, že autorka zkoumá vlastnosti elektronického hypertextu realizovaného právě v prostředí Internetu.

Dalším bodem, jímž autorka charakterizuje vlastnosti elektronického hypertextu, je poukázání na různost kompozice současných elektronických hypertextů v závislosti na funkci textu a na ekonomických skutečnostech, které fungování textu provázejí (tamtéž); nakonec pro věcné sdělování schvaluje a dále doporučuje užívat jednoduché hyperlinky (odkazy) – „*takové, které realizují vertikální členění, a účinně tak podpoří funkci textu (informační, persvazivní, vysvětlovací)*“ (2013, s. 197).

2.3 Hypertext v jazykovědných publikacích

Z dosud vydaných nejpoužívanějších příruček a publikací sloužících jako zdroj komplexních poznatků současné české jazykovědy se hypertextu věnuje pouze Nekula v *Encyklopedickém slovníku češtiny* ve zvláštním hesle (2002, s. 172). Hypertext vymezuje následovně: „*Nelineární způsob organizace textu při počítačovém zpracování optických i zvukových informací. Při jeho výstavbě i popisu se využívá strukturního stromu. Základní informační jednotkou je uzel (úroveň) obsahující psané texty, tabulky, fotografie, videosekvence s případným ozvučením aj. Uzly jsou mezi sebou propojeny a hierarchicky uspořádány. Uzly na jedné úrovni mají zpravidla obdobné obsahové zaměření a/nebo obdobnou formální podobu n. důležitost.*“ (tamtéž) Nekula zdůrazňuje selektivnost výběru uzlů uživatelem a jeho výklad se soustřeďuje spíše na aspekty hypertextu v elektronické komunikaci. Jako příklady užití hypertextu uvádí informační systémy, elektronické publikace a výukové programy (tamtéž).⁹⁹

V souvisejícím hesle téhož autora *Komunikace elektronická* je hypertext novým způsobem organizace (nových druhů) textů, které přinesla komunikace realizovaná prostřednictvím sítě (myšlen zřejmě World Wide Web) (Nekula, 2002, s. 220).

2.3.1 Pojetí hypertextu v zahraničních jazykových příručkách

Jako zástupce německého lingvistického diskurzu jsem zvolila osmé, rozšířené vydání *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache* nakladatelství Duden (2009), jednu z nejpoužívanějších příruček německého jazyka, která by měla poskytovat obecně přijímaný a co možná stručný výklad daného jevu.

V kapitole věnované hypertextu autoři upozorňují, že ne všechny texty jsou určeny ke čtení od začátku do konce (2009, s. 1063–1064). Produktor textu předjímá, zda jeho text bude čtenáři umožňovat i jiné než lineární čtení, a podle svých záměrů může využít několik forem sekvenčnosti: *monosekvenční texty* (monosequenzierte Texte) umožňují pouze lineární čtení; *vícesekvenční texty* (mehrfach sequenzierte Texte) představují soubor na sobě nezávislých textů a recipient může měnit pořadí četby jednotlivých textů, resp. vybírat, které texty ze souboru a v jakém pořadí bude číst

⁹⁹ Jako primárně elektronický popisuje hypertext také Bartovský v příslušném hesle *Slovníku mediální komunikace* (2004, s. 79–81).

(např. recepty v kuchařce) (2009, s. 1063). *Nesequenční texty* (unsequenzierte Texte) od naznačené trasy čtení zcela upouštějí (přesto nevyklučují lineární četbu), bývají řazeny tematicky nebo podle abecedy (např. slovníky) (tamtéž).

Jako hypertext autoři označují texty, které jsou strukturovány a čteny prostřednictvím počítače a technicky umožňují nelineární četbu. Takové texty mohou být uzavřené (např. nápověda v rámci počítačového programu) nebo potenciálně neohraničené (celosvětově propojené hypertextové sítě v prostředí World Wide Webu) (tamtéž). Hypertexty sestávají z naprogramovaných propojení mezi uzly, jejichž (různorodý) obsah je pozorovatelný na stránkách zobrazovacího zařízení (tamtéž).

Anglická *Comprehensive Grammar of the English Language* (1991) termín hypertext nezahrnuje. Crystalova *Cambridge Encyclopedia of the English Language* (2003) nabízí v kapitole *Electronic variation* pohled na přizpůsobení se uživatelů jazyka na prostředí Internetu, s jehož rozšířením v polovině 90. let minulého století vyvstala potřeba vyrovnat se s novými možnostmi, které prostředí World Wide Webu nabízelo (2003, s. 423). Crystal upozorňuje na vzestup produktivity prefixu *kyber-* (cyber-) na konci devadesátých let a na novou oblast zájmu lingvistiky, která se proměnlivě nazývala *elektronický diskurz* (electronic discourse), *počítačem zprostředkovaná komunikace* (computer-mediated communication, CMC) nebo stručně *Netspeak* (tamtéž). O hypertextu se zmiňuje v souvislosti s grafickým rozdělením vizuálně vnímatelných informací na obrazovce, kde hypertextové odkazy tvoří jeden z prvků webové stránky (2003, s. 430).

2.4 Hypertext jako nejvyšší jazyková rovina?

S obdobím po komunikačně-pragmatickém obratu souvisí změny v chápání textu jako nejvyšší jazykové roviny. Jak uvádí Černý, „v dějinách moderní jazykovědy můžeme snadno sledovat určitou tendenci k postupu od nižších jazykových rovin a jednotek k rovinám a jednotkám vyšším“ (1996, s. 375).¹⁰⁰ V moderní lingvistice je možné pozorovat, že se zájem lingvistů postupně přesunoval od hlásek (19. století) a morfémů (1. polovina 20. století) k větám (období po 2. světové válce) a nejnověji k textu.¹⁰¹

Lingvistika v 60. letech minulého století dospěla do bodu, kdy popis slov a vět k pokrytí popisu realizace jazyka nestačil. Tehdejší motivace lingvistického zájmu o text vyšla z potřeby poznání textu jako komunikační jednotky a vedla k ustavení textové lingvistiky jako vědní disciplíny (Dolník – Bajzík, 1998, s. 6).

Již v tomto stručném náhledu na příčiny vzniku textové lingvistiky vidíme množství styčných ploch a analogií s hypertextem. Pokud přijmu text (jakožto nadvětný útvar) za jazykovou rovinu, dalším krokem by mohlo být přijetí hypertextu (jakožto nadtextového útvaru svého druhu) za (zatím) nejvyšší myslitelnou jazykovou rovinu. Tento odvážný krok by ale musel být podložen všeobecným přijetím textu jako jazykové roviny, což je však vzhledem k četnosti definic a různé šíři pojetí textu¹⁰² dosti obtížné. Navíc i zde by zřejmě platilo Hausenblasovo tvrzení, že „[p]řechod od větné syntaxe, resp. nauky o větě, k nauce o komunikátu a k nauce o textu přináší některé zásadní změny týkající se předmětu zkoumání, takže nestačí pouze přenést ‚aparát lingvistický‘ do ‚vyššího poschodí‘“ (1984, s. 1).

¹⁰⁰ V souladu s Černým anticipuje zájem o vyšší jazykové roviny Červený (oba jistě příznivci Stendhala): „Na vývoji moderní lingvistiky je zajímavé, jak se postupně přenáší zájem jazykovědců ke zkoumání stále větších celků, od hlásek, přes věty až k celým textům (další pravděpodobný krok bude zřejmě od textu k hypertextu).“ (Červený, 1999, s. 12)

¹⁰¹ Srov. Hausenblas: „Formace, v nichž se realizuje přenos informace od podávatele k příjemci, sdělování, komunikování pomocí verbálních, jazykových prostředků, tedy jazykovými útvary jako oznámení, dotaz, odpověď na dotaz, přednáška, diskusní příspěvek, monografie, úvodník, recenze [...] ..., a jejich komplexy jako rozhovor, diskuse, písemná polemika aj. zajímaly lingvistiku do doby poměrně nedávné vlastně jen jako pramen, východisko poskytující materiál ke zkoumání jevů fonických, gramatických, lexikálních.“ (1984, s. 1)

¹⁰² Mezi lingvisty v této záležitosti nepanuje shoda; k tomu podrobněji Bednářová (2011).

Je ovšem otázkou, nakolik je takto široký koncept užitečný. Tvrzení, že všechno (zde se zaměřením na oblast jazykové komunikace) souvisí se vším, by bylo třeba podrobit důkladné analýze a stanovit kritéria, podle nichž by bylo možné určit např. nakolik a jakým způsobem spolu (různě vymezené) prvky (různých jazykových rovin) souvisí.

3. Hypertextovost v současné kultuře

V následující kapitole se pokusím nastínit několik případů, kdy je princip hypertextu uplatňován jako (různě důležitý) prvek uměleckých děl, zejména krásné literatury.

3.1 Hypertextovost v české krásné literatuře

Možnosti elektronického zpracování nelineárního textu mohou v konkrétním díle fungovat fakultativně – vedle tištěné podoby může být text díla rovněž převeden do elektronické podoby (a naopak), aniž by recepce takového díla doznala jiných než formálních změn: čtenář je konfrontován s tištěnou knihou, jíž listuje tam a zpátky, nebo s elektronickým textem na obrazovce počítače či jiného zařízení, kde se mezi stránkami pohybuje pomocí příkazů zadávaných na klávesnici, pomocí kurzoru ovládaného myší, pomocí gest na dotykové obrazovce nebo jiným způsobem technického ovládní pohybu na obrazovce.

Literární díla převedená na webové stránky označují Höflerová a Hrazdilová jako *e-literaturu* (2003, s. 47). Méně často se pak podle nich jedná o literaturu, která byla s úmyslem prezentovat ji na www stránkách už tvořena (tamtéž). Realizace pohybu mezi stránkami pak může probíhat pomocí odkazů, které elektronicky zpracovaný text oproti tištěné knize nabízí, v takovém případě se ale jedná o pouhou formu přechodu mezi stránkami v rámci jednoho textu využívajícího elektronických hypertextových prostředků.

Literární díla (resp. jiná umělecká díla) tvořená již s předpokladem využití možností, které elektronické zpracování textu nabízí, umožňují čtenáři vybírat průběh příběhu podle vlastních preferencí, vždy ale pouze na základě možností, které nabízí autor daného hypertextu, jedná se tedy o konečný počet možných tras čtení (hierarchii) textu. Jedno takové literární dílo je uzavřeným celkem, jedním hypertextem v užším smyslu. Zapojení tohoto celku do hypertextu v širším smyslu, tedy jeho umístění na Internet, je velmi snadné.

Příkladem českého internetového uměleckého hypertextu je mutimediální román Markéty Baňkové z druhé poloviny 90. let s názvem *Město*.¹⁰³ Höflerová poukazuje na

¹⁰³ Baňková, M. *Mesto.html* [on-line]. 1997–1999 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z:

<http://www.city.je/indexcz.html>

nízké literární ambice díla a neoriginalitu koncepce příběhu, který připomíná principy výše zmíněného *Kinoautomatu*, projekt je podle ní ale „v historii českých uměleckých textů vytvořených primárně pro elektronické prostředí zajímavým mezníkem“ (2013, s. 196).

Baldyga se zabývá polským literárněvědným termínem *liternet* (2012, s. 143). Jak uvádí, termín vznikl jako kontaminace slov literatura a internet a poprvé byl pravděpodobně použit v roce 2002 Piotrem Mareckim¹⁰⁴ na konferenci věnované literatuře (tamtéž).

Höflerová poukazuje na nepočtenost uměleckých hypertextů, kterou přisuzuje principu hypertextu, kdy autor nelineárního elektronického textu tvoří pomocí hypertextových spojů (odkazů) horizontální i vertikální strukturu textu (2013, s. 195). Aby autor u čtenáře docílil zamýšleného estetického účinku, musí odkazovat ke všem místům textu, která považuje za nositele estetické kvality textu, čímž umělecký text získává direktivní charakter (tamtéž). Lineární způsob záznamu textu obhájí následovně: „*Lineární sdělení (textové, obrazové i zvukové) je kompozičně úplné, koherentní. Jednotlivé úrovně estetického sdělení jsou vnímány v závislosti na percepčních vlastnostech a (zpravidla kognitivních) kompetencích autora. Lineární umělecký text je tedy implicitně ‚hypertextový‘. Úporná elektronická realizace jeho víceúrovňovosti a významové vícesměrnosti z něj činí ploché direktivní sdělení, v němž se původní estetický záměr ztrácí.*“ (Höflerová, 2013, s. 196) Zkoumání záměru autora a jeho realizace v textu je ovšem otázkou spíše pro literární vědce.

Princip narušení linearit se v literatuře objevuje nezávisle na elektronickém či neelektronickém způsobu záznamu. Baldyga jako případ českého hypertextu v tištěné podobě, který sice čtenáři neumožňuje zvolit vlastní trasu čtení, ale sám příběh není lineární, uvádí prozaický diptych Michala Ajvaze *Tyrkysový orel* (1997). „*Několik hlasů, které sdělují své osudy v první osobě, tvoří samostatný, na původním vypravěči nezávislý proud. Ten se stává posluchačem a jeho role se tak vlastně ztotožňuje s rolí čtenáře.*“ (Baldyga, 2012, s. 146)

¹⁰⁴ Marecki, P. „Liternet“ in idem. In Marecki, P. (ed.): *Liternet. Literatura i Internet*. Kraków: Rabid, 2002, s. 7–21.

3.1.1 Gamebooks

Narušení principu linearity textu a linearity příběhu se dále objevilo v tištěných médiích v 80. letech v knihách pro mládež zvaných *gamebooks*.¹⁰⁵ Jedná se zejména o dobrodružné akční příběhy ze smyšlených fantasy a sci-fi světů, které umožňují čtenáři výběr z nabízených možností pokračování děje. U nás nejznámější jsou britské série *Fighting Fantasy*¹⁰⁶ a série příznačně nazvaná *Vyber si vlastní dobrodružství* různých zahraničních autorů.

Z tvorby českých spisovatelů se charakteru gamebooků blíží tvorba Ljuby Štíplové, známé jako spoluautorky časopisu *Čtyřlístek*. Kniha *Na rozkaz krále* (1989) je spíše hrou v knižním formátu, kdy další průběh příběhu určuje výběr z nabízených možností a/nebo hod hrací kostkou. Podobně laděná je i *Kosmická hlídka* (1991). Klasickým gamebookem je pak kniha *Ve službách krále Reginalda: Do hradu goblinů* Michela Bronce (1993) nebo příběh *O Norikovi* Vladimíra Chvátila (1997).

Příznačné pro styl gamebooků je užití prezentu a préterita druhé osoby singuláru maskulina. Kromě knih Ljuby Štíplové určených dětem, kde lze předpokládat generický význam maskulina, je v případě česky psaných nebo vydaných gamebooků možno užití maskulinum chápat i v jeho rodové platnosti. Gamebooky určené dívčímu či ženskému publiku vycházely v zahraničí a tvoří svébytnou podmnožinu tohoto žánru.¹⁰⁷

Analogický princip byl využit v tzv. textových hrách na počítačích, kdy se hráč řídil (zpočátku výhradně) textovými pokyny na obrazovce a pomocí příkazů zadávaných tlačítky klávesnice vybíral z nabízených možností pokračování.

¹⁰⁵ Lexém v úzu českých čtenářů tohoto typu literatury zdomácněl a přebírá české koncovky. Sama dále s lexémem nakládám jako se slovem zdomácnělým.

¹⁰⁶ Autory této série jsou Steve Jackson a Ian Livingstone. První svazek vyšel v roce 1982, v České republice v roce 1994.

¹⁰⁷ Charakter série *Starlight Adventures*, dívčích gamebooků, které vycházely v nakladatelství Penguin, popisuje Katz na webu věnovanému fenoménu gamebooků následovně: „*Instead of fantasy adventures, they cover a variety of genres which all have two elements in common: female protagonists and mild hints of romance. Also, while the Fighting Fantasy series features a common system shared by all of the books, these vary wildly from volume to volume. The first and last books have no special rules and don't even use dice rolls, most of the others feature some mild score-keeping and/or dice-rolling, and the fifth book has a somewhat more complex system that uses three character attributes: Luck, Energy and Confidence.*“ (Katz, on-line)

3.2 Interaktivní film

Jako ojedinělý počin je třeba v této souvislosti zmínit i filmový projekt *Kinoautomat*, představený na světové výstavě EXPO 67 v Montrealu. Radúz Činčera přišel s myšlenkou promítání filmu, během kterého by diváci v klíčových okamžicích mohli ovlivnit další děj, a dal tak vzniknout vůbec prvnímu interaktivnímu filmu¹⁰⁸ *Kinoautomat: Člověk a jeho dům* (1967). Webové stránky *Česko-Slovenská filmová databáze* do kategorie interaktivní film řadí ještě krátkometrážní snímek režiséra Vítě Procházky s názvem *Interande* (2012), spustitelný a ovladatelný v internetovém prohlížeči.

Principu rozhodování v klíčových situacích využívá také oceňovaná výuková simulace *Československo 38–89: Atentát* (2015), kterou vyvinuli odborníci z Filozofické a Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.

¹⁰⁸ Oficiální text distributora film popisuje jako „první interaktivní film na světě, ve kterém diváci mohou zasahovat do průběhu děje“ (Česko-Slovenská filmová databáze, 2014, on-line).

Závěr

V souladu s komunikačně-pragmatickým obratem, který proběhl v 60. letech minulého století, zaměřili svoji pozornost k vyšším jazykovým rovinám i čeští lingvisté. Věnovali se jim zejména Hausenblas a Hrbáček; jejich příspěvky poukazují na potřebu uchopení komplexních jazykových útvarů, mezi něž lze hypertext řadit. Návaznost na Hausenblasovu práci je možné vysledovat v prvním příspěvku, který se hypertextem explicitně zabývá (Bartůňková – Zachová, 1995); od přelomu 20. a 21. století je nicméně v českém lingvistickém diskurzu problematice samotného hypertextu věnována spíše okrajová pozornost.

Práce českých lingvistů zaměřené na hypertext se objevují od druhé poloviny 90. let 20. století, a to nejčastěji jako příspěvky v konferenčních sbornících a oborových časopisech. Studie, které nevznikly jako primárně lingvistické, nabízejí sice dobrý základní přehled různých aspektů hypertextu (vývoj hypertextové teorie, podrobnější pohled na elektronický hypertext apod.), protože jsou ale publikovány v periodikách orientovaných jinak než přímo jazykově, málokdy je čeští lingvisté zohledňují (viz důkladný, ač dnes již na mnoha místech zastaralý základní přehled Sklenáka, 1996a, 1996b, 1996c).

Domácí monografie, která by pokryla dosavadní bádání v této oblasti, zcela chybí. Zpracování takové publikace by vyžadovalo náročné studium mnoha zdrojů, které je navíc komplikováno dohledáváním ne vždy oficiálně publikovaných prací (viz publikace Nelsona *The Future Information, Ideas, Connection, and the Gods of Electronic Literature*, 1997). Ku prospěchu by jistě byly komentované překlady základních prací souvisejících s hypertextem (Barthesova studie *S/Z* z roku 1970, na niž je často poukazováno v souvislosti s termínem lexie a styčnými plochami Barthesem vymezeného ideálního textu s hypertextem, vyšla v roce 2007 v překladu J. Fulky), např. Nelsonových publikací *Computer Lib / Dream Machines* (1974) a *Literary Machines* (1981) nebo práce Landowa, zejména *Hypertext 2.0* (1997) a její doplněné a rozšířené vydání *Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization* (2006).

Vzhledem k dosavadní obecné neustálenosti chápání pojmu hypertext by bylo vhodné, aby autoři studií věnujících se této oblasti uváděli, z jakého hlediska k hypertextu přistupují.

Skutečnost, že termín hypertext byl poprvé vymezen v souvislosti s digitalizovanými komunikáty vytvářenými, sdílenými a čtenými na počítačích, zřejmě způsobila, že většina autorů (včetně autorů slovníkových hesel, viz *Encyklopedický slovník češtiny*, 2002) k tomuto pojmu přistupuje jako ke způsobu organizace textu v prostředí umožňujícím elektronickou komunikaci. V takovém případě by bylo vhodné vždy uvádět, že autoři mají na mysli právě takový elektronický hypertext.

V popisech elektronického hypertextu se autoři soustřeďují na rozdíly, které oproti produkci a recepci tištěných a psaných lineárních textů přinášejí nové podmínky pro realizaci komunikátů (nejčastěji verbálních, připomínána je ale i možnost práce s komunikáty v různých kódech, tedy multimediálnost, resp. hypermediálnost).

Hypertext v hypersémiotickém smyslu (nezávisle na elektronické komunikaci) lze podle Kořenského (2008) chápat jednak z hlediska produkce (kdy hypertext je komplexním komunikátem s vnitřní strukturací), jednak z hlediska recepce (kdy různé čtecí dráhy zakládají nelineární strukturaci čteného). Kořenský zmiňuje rovněž dvojí povahu odkazů, s nimiž může autor pracovat – tato obligatornost a potenciálnost odkazů pak souvisí s determinismem čtenářovy volby čtecích drah a se stíráním role autora a čtenáře. V takovém pojetí je pak vhodné zohledňovat mezitextové vztahy, což je oblast spadající do literární teorie. Vhodné je v tomto případě vymezení hypertextu jako struktury (z hlediska produkce) a hypertextu jako principu (z hlediska recepce), které odhlíží od technologie zpracování elektronického hypertextu, jež v návaznosti na Kořenského navrhuje Chvojková (2008). Elektronické zpracování je potom pouze formální manifestací struktury a principu hypertextu.

Seznam použité literatury

Oborné práce

- Bachtin, M. M. *Dostojevskij umělec: K poetice prózy*. Praha: Československý spisovatel, 1971.
- Bachtin, M. M. *Román jako dialog*. Praha: Odeon, 1980.
- Bajger, M. Hypertext není novinkou: komentovaný výtah článku Vannevara Bushe „As we may think“. *Ikaros* [on-line]. 1998, č. 10 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z:
<http://www.ikaros.cz/hypertext-neni-novinkou>
- Baldyga, Z. Klikněte zde. Mluvčí, příjemce a proces četby literárního hypertextu. In Jedličková, A. (ed.) *Knihy, filmový pás, internet* [on-line]. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2012, s. 143–148. Dostupné z:
<http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2011/sbornik>
- Baňková, M. *Mesto.html* [on-line]. 1997–1999 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z:
<http://www.city.je/indexcz.html>
- Barabási, A.-L. *V pavučině síťí*. Přel. F. Slanina. Praha: Paseka, 2005.
- Barthes, R. Death of the author. In Barthes, R. *Image Music Text*. London: Fontana Press, 1993, s. 142–148.
- Barthes, R. *Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie*. Přel. J. Čermák aj. Dubský. Praha: Československý spisovatel, 1967.
- Barthes, R. *S/Z*. Paris: Editions Du Seuil, 1970.
- Barthes, R. *S/Z*. Přel. J. Fulka. Praha: Garamond, 2007.
- Barthes, R. *S/Z*. Přel. R. Miller. New York: Blackwell Publishing, 1974.
- Bartovský, T. Hypertext. In Reifová, I. a kol. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál, 2004, s. 79–81.
- Bartůňková, J. – Zachová, A. Od textu k hypertextu. In *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: FF UK, 1995, s. 202–207.
- Bednářová, H. *Vymezení textu v české lingvistice*. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011.
- Berners-Lee, T. *World Wide Web* [on-line]. 1991 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z:
<http://info.cern.ch/hypertext/WWW/TheProject.html>
- Bernstein, M. Patterns Of Hypertext. In Shipman, F. – Mylonas, E. – Grønbaek, K. (eds.). *Proceedings of Hypertext '98* [on-line]. New York: ACM, 1998 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://www.eastgate.com/patterns/Patterns.html>

- Bush, V. As we may think. *The Atlantic monthly* [on-line]. 1945, vol. 176, July iss., s. 101–108 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z:
<http://www.theatlantic.com/unbound/flashbks/computer/bushf.htm>
- Conklin, J. Hypertext: A Survey and Introduction. *IEEE Computer*. 1987, vol. 20, č. 9, s. 17–41.
- Cotton, F. A. *Progress in Inorganic Chemistry, vol. 4*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2009.
- Crews, F. C. *The Pooh Perplex. A Freshman Casebook*. New York: Dutton, 1963.
- Crystal, D. *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Černý, J. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996.
- Červený, V. Vyhledávání v databázích plných textů. *Národní knihovna, knihovnická revue* [on-line]. 1999, roč. 10, č. 1, s. 6–12 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z:
<http://full.nkp.cz/nkkcr/Nkkcr9901/9901006.html>
- Dolník, J. – Bajžíková, E. *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul, 1998.
Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6328>
- Eco, U. *Knihy, texty a hypertexty. Proslov u příležitosti Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97 5. října 2000* [on-line]. 2000 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z:
<http://www.vize.cz/download/laureat-Umerto-Eco-cz-proslov.pdf>
- Fagerjord, A. *Nodes, not lexia* [on-line]. 2002 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z:
<http://fagerjord.no/blog/archive/hypertex/nodesnot.html>
- Filipec, J. – Daneš, F. – Machač, J. – Mejstřík, V. (1994). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1994.
- Genette, G. *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Přel. Ch. Newman a C. Doubinsky. Nebraska: University of Nebraska Press, 1997.
- Grammatik der deutschen Gegenwartssprache. Bd. 4*. Mannheim: Dudenverlag, 2009.
Dostupné z: www.unige.ch/biblio/eti/static/documents/Duden_Grammatik.pdf
- Grønbaek, K. – Trigg, R. H. *From Web to Workplace*. Massachusetts: MIT Press, 1999.
- Hausenblas, K. Text, komunikáty a jejich komplexy (Zamyšlení pojmoslovné). *Slovo a slovesnost*. 1984, roč. 45, č. 1, s. 1–7.
- Havránek, B. – Bělič, J. – Helcl, M. – Jedlička, A. (eds.). *Slovník spisovného jazyka českého. Díl II., H–L*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1989.
- Hodrová, D. Text mezi texty. *Česká literatura*. 2003, roč. 51, č. 5. Dostupné z:
<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/kolokvia/1/5.pdf>

- Hoffmannová, J. K charakteristice postmoderního textu. *Slovo a slovesnost*. 1992, roč. 53, č. 3, s. 171–185.
- Hoffmannová, J. *Stylistika a...: současná situace stylistiky*. Praha: Trizonia, 1997.
- Höflerová, E. – Hrazdilová, A. *Informační zdroje*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2003.
- Höflerová, E. Elektronický hypertext. In Uličný, O. – Schneiderová, S. (eds.) *Studie k moderní mluvnici češtiny. 2, Komunikační situace a styl*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 184–209.
- Höflerová, E. Soudržnost nelineárního elektronického textu. In Mitter, P. (ed.). *Ty, já a oni v jazyce a literatuře. 1. díl: část jazykovědná. Sborník z mezinárodní konference pořádané katedrou bohemistiky PF UJEP v Ústí nad Labem ve dnech 2–4. září 2008*. Ústí n. Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2009, s. 148–152.
- Homoláč, J. *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha: Karolinum, Acta Universitatis Carolinae, Philologica. 1996.
- Horáková, J. Hypertext – Index a symbol postmoderního diskurzu. *Toronto Slavic Quarterly* [on-line]. 2003, č. 4 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://sites.utoronto.ca/tsq/04/horakova04.shtml>
- Hrbáček, J. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha 1994.
- Hrbáček, J. Promluva a promluvové komplexy a soubory. *Slovo a slovesnost*. 1991, roč. 52, č. 4, s. 284–289.
- Hujer, O. – Smetánka, E. – Weingart, M. – Havránek, B. – Šmilauer, V. – Získal, A. (eds.) *Příruční slovník jazyka českého. Díl I., A–J*. Praha: Státní nakladatelství, 1935–1937.
- Charney, D. The Impact of Hypertext on Processes of Reading and Writing. In Hilligoss, S. J. – Selfe, C. L. (eds.) *Literacy and Computers* [on-line]. New York: Modern Language Association. 1994, s. 238–263; on-line s. 1–49. Dostupné z: http://www.la.utexas.edu/users/charney/homepage/Articles/Charney_hypertext.pdf
- Chvojková, P. Prolegomena k teorii hypertextu. In Polách, P. (ed.). *Jazyková interakce a jazykové rozhraní a strategie „cutting-edge“*. Sborník příspěvků z 8. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 14.–16. května 2007. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, s. 136–145.
- Inkinen, S. (ed.). *Mediapolis: Aspects of Texts, Hypertexts, and Multimedial Communication*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1999.

- Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český* [on-line]. 2008–2015 [cit. 2015-08-13].
Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>
- Kaplan, J. E-literacies. Politexts, Hypertexts, and Other Cultural Formations in the Late Age of Print. *Computer-Mediated Communication Magazine* [on-line]. 1995, roč. 2, č. 3 [cit. 2015-08-14]. Dostupné z: <http://www.ibiblio.org/cmc/mag/1995/mar/kaplan.html>
- Kapoun, J. Průkopníci informačního věku (4.): Vannevar Bush. *Businessworld.cz* [on-line]. 2010 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://businessworld.cz/ostatni/prukopnici-informacniho-veku-4-vannevar-bush-6402>
- Katz, D. Starlight Adventures. *Gamebooks* [on-line]. [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: http://www.gamebooks.org/show_series.php?name=Starlight+Adventures
- Kobíková, Z. Hypertext. *Revue pro média* [on-line]. 2003, č. 5 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://rpm.fss.muni.cz/Revue/Heslar/hypertext.htm>
- Kořenský, J. Intermedialita – intertextualita – multitextualita – hypertextualita. In Schneider, J. – Krausová, L. (eds.). *Intermedialita: slovo – obraz – zvuk. Sborník příspěvků ze symposia*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, s. 9–11.
- Kořenský, J. Sémiotické parametry vývoje mezilidské komunikace. In Jaklová, A. (ed.). *Komunikace – styl – text. Sborník z mezinárodní konference: České Budějovice, 20.–22. září 2005*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Ústav bohemistiky, 2006, s. 7–13.
- Kraus, J. (ed.) *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2005.
- Landow, G. P. *Hypertext 2.0. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1997.
- Landow, G. P. *Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2006.
- Landow, G. P. Hypertext a kritická teorie. Hypertextový Derrida, poststrukturalista Nelson? Přel. V. Paulini. *Biograph*. 1998, č. 6, s. 9–21.
- Landow, G. P. Hypertext, Metatext, and the Electronic Canon. In Tuman, M. C. (ed.). *Literacy Online: The Promise (And Peril) of Reading and Writing with Computers*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1991, s. 67–94.
- Landow, G. P. *Hypertext. The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1993.
- Lavenda, D. Memex's Time Has Finally Come. *Fast Company* [on-line]. 2012 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://www.fastcompany.com/3000954/memexs-time-has-finally-come>

- LoveToKnow, Corp. *Your dictionary* [on-line]. 1996-2014 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z:
<http://www.yourdictionary.com>
- Luco, A. Hypersign. *English III* [on-line]. 1999 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z:
<http://www.cyberartsweb.org/cpace/theory/luco/Hypersign/Overview1.html>
- Lunenfeld, P. *Snap to Grid: A User's Guide to Digital Arts, Media, and Cultures*. Cambridge – London: The MIT Press, 2000.
- Marecki, P. „Litenet“ in idem. In Marecki, P. (ed.) *Litenet. Literatura i Internet*. Kraków: Rabid, 2002, s. 7–21.
- Marešová, H. – Mareš, J. Kognitivní funkce a struktura textu. Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání. In *Sborník příspěvků z 3. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů*. Olomouc: FF UP, 2004, s. 262–269.
- Marešová, H. K hypertextové struktuře. *Čeština doma a ve světě*. 2006a, roč. 14, č. 1–4, s. 42–49.
- Marešová, H. K sémiotickým aspektům hypertextu. In Jaklová, A. (ed.) *Člověk – jazyk – text. Sborník z mezinárodní lingvistické konference konané u příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Jana Kořenského, DrSc. České Budějovice 18.–22. září 2007*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2008, s. 39–43.
- Marešová, H. K teorii hypertextu. In Pořízka, P. (ed.) *Tzv. základní výzkum v lingvistice – desideratum, nebo realis? Sborník příspěvků z 5. mezinárodní konference Setkání mladých lingvistů, konané na Filozofické fakultě Univerzity Palackého ve dnech 17.–19. května 2004*. 2006b, Olomouc: Univerzita Palackého, s. 206–209.
- Marešová, H. Vliv hypertextu na proces čtení. In Šimková, M. (ed.) *Varia 12. Zborník materiálů z 12. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 4.–6. 12. 2002)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 2005, s. 76–80.
- Marešová, H. *Výtah z rigorózní práce H. Marešové: K teorii a praxi hypertextu* [on-line]. Olomouc: Filozofická fakulta, 2001 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z:
http://kcj13.upol.cz/nova_media_2013/vyvoj_hypertextu.pdf
- McLuhan, M. *The Gutenberg galaxy: the making of typographic man*. Toronto: University of Toronto Press, 1962.
- Mezihorák, Z. Počátek digitální revoluce (několik slov k tématu hypertext). *Biograph*. 1998, č. 6, s. 4.
- Milgram, S. The Small World Problem. *Psychology Today*. 1967, č. 2, s. 60–67.

- Nekula, M. Hypertext. In Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 172.
- Nekula, M. Komunikace elektronická. In Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.) *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 220.
- Nelson, T. H. All or One and One for All. In *Hypertext '87 Papers*. Chapel Hill, The University of North Carolina 1987, s. 5–7.
- Nelson, T. H. *Computer Lib / Dream Machines*. Vlastním nákladem, 1974.
- Nelson, T. H. Getting It Out of Our System. In *Information Retrieval: A Critical Review*. Washington: Thompson Book, 1967.
- Nelson, T. H. *Literary Machines: The Report on, and of, Project Xanadu Concerning Word Processing, Electronic Publishing, Hypertext, Thinkertoys, tomorrow's Intellectual revolution, and Certain Other Topics Including Knowledge, Education and Freedom*. Sausalito: Mindful Press, 1981.
- Nelson, T. H. Myšlenky versus informace. Přel. V. Paulini. *Biograph*. 1998, č. 6, s. 5–9.
- Nelson, T. H. *The Future of Information: Ideas, Connections, and the Gods of Electronic Literature*. Tokyo: ASCII Corporation, 1997.
- Nelson, T. H. *What I Do* [on-line]. 2003 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://ted.hyperland.com/whatIdo/>
- Němec, I. K problému slovníkové definice. *Naše řeč* [on-line]. 1982, roč. 65, č. 3 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6328>
- Peterka, J. Na počátku byl ARPANET. *eArchiv* [on-line]. 2011 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://www.earchiv.cz/a95/a504c502.php3>
- Peterka, J. Nově na staré téma: Internet, nebo internet? *eArchiv* [on-line]. 1998 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://www.earchiv.cz/anovinky/ai504.php3>
- Pražák, J. M. – Novotný, F. – Sedláček, J. *Latinsko-český slovník*. Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 1999.
- Quirk, R. (ed.) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1991.
- Saussure, F. *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996.
- Sklenák, V. Hypertext – půlstoletí k hyperaktivitě. Část 1. *i'96*. 1996a, roč. 38, č. 4, s. 86–91.
- Sklenák, V. Hypertext – půlstoletí k hyperaktivitě. Část 2. *i'96*. 1996b, roč. 38, č. 5, s. 114–120.
- Sklenák, V. Hypertext – půlstoletí k hyperaktivitě. Část 3. *i'96*. 1996c, roč. 38, č. 6, s. 142–144.
- Smith, J. – Weiss, S. An Overview of Hypertext. *Communication of the ACM*, 1988, č. 7.

- Štícha, F. a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.
- Uhlíř, Z. Hypertext a otazníky nad jeho metodologií, *Ikaros* [on-line]. 2000, roč. 4, č. 1 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://www.ikaros.cz/hypertext-otazniky-nad-jeho-metodologii>
- Vandendorpe, Ch. *From papyrus to hypertext. Toward the universal digital library*. Chicago: University of Illinois Press, 2009.
- Wiki Wiki Web. *The Future Of Information* [on-line]. 2009 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://c2.com/cgi/wiki?TheFutureOfInformatio>
- Wikipedia. *Wiki Game* [on-line]. 2015 [cit. 2015-08-14]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wiki_Game
- Wolf, G. The Curse of Xanadu. *Wired* [on-line]. 1995 [cit. 2014-08-19]. Dostupné z: <http://archive.wired.com/wired/archive/3.06/xanadu.html>
- Xi, T. The Difference Between Grocery, Supermarket. *Houston Chronicle: Hearst Newspapers, LLC* [on-line]. [cit. 2014-08-09]. Dostupné z: <http://smallbusiness.chron.com/difference-between-grocery-supermarket-hypermarket-merchandisers-75675.html>.
- Your Dictionary* [on-line]. 1996–2015 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://yourdictionary.com>
- Zeman, M. Internet vs. internet. *Lupa* [on-line]. 2004 [cit. 2015-08-13]. Dostupné z: <http://www.lupa.cz/clanky/internet-vs-internet/>

Prameny

- Ajvaz, M. *Tyrkysový orel*. Praha: Hynek, 1997.
- Bronec, M. *Ve službách krále Reginalda: Do hradu goblinů*. Praha: Altar, 1993.
- Československo 38–89: Atentát*. Česká republika: Filozofická a Matematicko-fyzikální fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2015.
- Činčera, R. – Roháč, J. – Svitáček, V. *Kinoautomat: Člověk a jeho dům*. Československo, 1967.
- Chvátíl, V. *O Norikovi*. Praha: Altar, 1997.
- Procházka, V. *Interande*. Česká republika, 2012.
- Štíplová, L. *Kosmická hlídka*. Praha: Panorama, 1991.
- Štíplová, L. *Na rozkaz krále*. Praha: Panorama, 1989.

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne 14. 8. 2015

.....

podpis

pořadové č.	jméno čtenáře	č. ISIC karty	bydliště	datum
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				